

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nataša Kokar
doc. dr. Marjan Smrke

RELIGIJSKE PREDSTAVE O ONOSTRANSTVU IN NJIHOVE
DRUŽBENE FUNKCIJE

Diplomsko delo

Ljubljana, 2003

ZAHVALA

Najdražji mami, Matjažu, Ravy, Tanji, Tini, Maji, Davidu, dr. Šafariču, doc. dr. Smrketu ter vsem prijateljem, sorodnikom in znancem se globoko zahvaljujem za njihovo neprecenljivo ljubezen, prisotnost, naklonjenost, pomoč in podporo.

Zahvala za vso ljubezen in podporo gre tudi očetu, ki je s svojo nepričakovano smrtjo spremenil moj svet.

Dokler mi spomin služi, me bo grela misel na Vas – neprecenljive ljudi v moji zgodbi. Hvala Vam, želim Vam vse najboljše in najlepše!

KAZALO

UVOD	5
I. RELIGIOZNE PREDSTAVE ONOSTRANSTVA	7
1. ČLOVEK KOT DRUŽBENO IN KULTURNO BITJE	7
2. POSTAVITEV HIPOTEZ	10
3. DOMNEVE O ZAČETKIH VERE V ŽIVLJENJE PO SMRTI	11
3.1 DOMNEVE O MATERIALNIH OSTANKIH RELIGIJE	11
3.2 DOMNEVE O PSIHOLOŠKIH IZVORIH RELIGIJE	13
4. KRATKA (OPRE)DELITEV RELIGIJ	15
5. PREDSTAVE O ONOSTRANSTVU	18
5.1 RELIGIOZNA IZROČILA IN MITI STARIH VERSTEV	18
5.1.1 Egiptovsko verstvo	19
5.1.2 Grški miti, verstvo in filozofi	20
5.1.3 Rimsko verstvo	21
5.2 RODOVNE SKUPNOSTI IN NJIHOVE DOMNEVE O ONOSTRANSTVU	22
5.3 SVETOVNE RELIGIJE IN PREDSTAVE O ONOSTRANSTVU	24
5.3.1 Hinduizem	24
5.3.2 Budizem	26
5.3.3 Zoroastrizem	28
5.3.4 Judovstvo	30
5.3.5 Krščanstvo	31
5.3.6 Islam	33
5.4 KRATEK SKLEP O RELIGIJSKIH PREDSTAVAH ONOSTRANSTVA	34

6. DRUŽBENO IN KULTURNO POGOJEN ODNOS DO SMRTI	38
6.1. ALI JE SMRT POSTALA TABU ZAHODNE CIVILIZACIJE ?	38
II. DRUŽBENE FUNKCIJE RELIGIJ IN NJENIH PREDSTAV O ONOSTRANSTVU	42
1. KRIZA SMISLA	42
2. ŽELJA PO NADALJEVANJU ŽIVLJENJA; UPANJE NA MOŽNOSTI; BEG V ILUZIJO	46
3. KOMPENZACIJSKA FUNKCIJA	49
5. SKLEP O DRUŽBENIH FUNKCIJAH RELIGIJE	53
6. POIZKUS POTRDITVE HIPOTEZ	54
ZAKLJUČEK	56
BIBLIOGRAFIJA	58

UVOD

Ko smrt odpira svoja vrata je imeti vero težko, ne imeti vere pa še težje.

Šušnjič: *Znati i verovati*

Diplomsko delo bo v grobem ločeno na dva dela. Prvi del bo vseboval strnjen zgodovinski in družbeno-kulturni pregled vere v onostranstvo, ki se bo začel s poskusom določitve, kdaj v človeški zgodovini se je pojavilo verovanje v življenje po smrti in nadaljeval z opisom izbranih predstav o onostranstvu. Prikazu spreminjanja predstav o onostranstvu med različnimi verovanji ter prikazu spreminjanja predstav o onostranstvu znotraj samih religij bo sledilo poglavje, v katerem bom iskala stičišča in razlike med predstavami o onostranstvu. Cilj diplomske naloge v prvem delu je prikazati od kdaj in kako se vera v onostranstvo spreminja znotraj (dela) družbe. Ob zaključku prvega dela pa bom poskusila prikazati stanje znotraj verujočih v sodobni družbi kot tudi odnos ti. sodobne družbe do smrti.

V drugem delu diplomske naloge imam namen prikazati oziroma dognati pomen, ki ga imajo predstave o onostranstvu za človeka. S strani družboslovnih ved – sociologije, psihologije in filozofije – bom povzela (nekatero) ugotovljene funkcije religije oziroma religijskih predstav o onostranstvu. Med avtorji, ki so bili predani različnim smerem v družboslovju, bom "povezala" tiste, ki so pri preučevanju ali opazovanju religij izpostavili enako funkcijo religij oziroma religioznih predstav o onostranstvu, ne glede na to ali so jo vrednotili kot pozitivno ali negativno

Tako prvi kot drugi del diplomskega dela bo sklenjen s sklepom ali krajšim izvlečkom, pred končnim zaključkom pa bom tudi preverila na začetku postavljeni hipotezi o predstavah o onostranstvu.

Človek naj bi bil edino živo bitje, ki se možnosti smrti zaveda tudi, ko ni neposredne nevarnosti. Tako človeka že od samega rojstva ogroža in zaznamuje smrt. Čeprav gre za preprosto življenjsko dejstvo, logično posledico rojstva in staranja, mnogi vseeno na tiho upajo, da sklepa življenjske poti nikoli ne bodo dočakali. Smrt kot končno dejstvo je za

marsikaterega posameznika tako zelo nesprejemljiva, da smrt transcendentira in jo z domnevami o neuničljivosti življenja skuša preseči. Zavračanje misli o lastnem koncu se kaže v dokazovanju človekove dvojnosti, tj. smrtnega, minljivega fizičnega telesa in nesmrtné duše, uma ali energije, na čemer temelji vera v posmrtno življenje kot zmagovalno "orožje" pri boju z (človeško) minljivostjo. To, da je človek sposoben verjeti v nekaj, kar je nedokazljivo, soustvarja našo kulturo in posameznike. Koncept posmrtnega življenja je seveda skozi zgodovino postajal bolj kompleksen, vsaka različica pa odraža čas, kulturo in religijo posamezne populacije.

Človeška strahopetnost "pomehkuženih" posameznikov današnje družbe ne prenese tega, kar nam ima povedati smrt in tako, kot bo razvidno ob koncu prvega poglavja diplomske naloge, postaja smrt v naši družbi vedno redkeje izgovorjena beseda ter s tem eden izmed zadnjih tabujev.

Razlog za izbor obravnavane teme bo bolj razumljiv, če omenim, da tako kot Šušnjič tudi jaz menim, da ni bolna tista družba, v kateri večina članov veruje ali ne veruje v boga in onostranstvo temveč tista, katere pripadniki se do vseh teh kategorij in s tem tudi do ostalih duhovnih vrednot vedejo ravnodušno, ker taki duhovno prazni ljudje *nimajo nič za deliti*. (glej Šušnjič, 1982) Tudi Jung je mnenja, da se je potrebno strahu, ki ga povzroča razglabljanje o smrti upreti, ker "kdor ne stori vse, kar more, da bi si oblikoval pojmovanje o posmrtnem življenju, neko predstavo, hipotezo ali vprašanje o nesmrtnosti, pa čeprav ostane neodgovorjeno ali nedokazano, je nekaj izgubil, saj je posmrtno življenje prastara dediščina človeštva, skrivno življenje, ki se mora priključiti našemu življenju, da bi le-to postalo celota". (Jung, 1989: 312)

I. RELIGIOZNE PREDSTAVE ONOSTRANSTVA

1. ČLOVEK KOT DRUŽBENO IN KULTURNO BITJE

Čeprav je pisanje o človekovi zgodovini brez materialnih oziroma pisnih virov komaj malo več kot ugibanje, je za razumevanje predstav o onostranstvu potrebno razložiti tako sam pojem kot tudi domnevni čas pojava religije, verovanja v obstoj življenja po smrti in s tem prvih predstav o onostranstvu.

Že dolgo je od takrat, ko se je človek s svojim delom, mišljenjem in govorom ločil od živalskega sveta ter se učlovečil. Čeprav lahko rečemo, da kultura kot *skupnost človeških dejavnosti in njenih posledic* obstaja od samih začetkov človeštva, pa tega ne moremo trditi za religijo. (glej Keler, 1981)

Kot je na splošno značilno za družboslovje, tudi o določitvi trenutka nastanka religije obstaja več teorij, čeprav so odgovori in ugotovitve morda komaj kaj več kot domneve, je obveljalo mnenje, da se je religija pojavila pred nekaj deset tisoč leti. (glej Keler, 1981) Človek je, preden je bil zmožen verovati v obstoj skrivnostnih sil in "nadnaravnih" odnosov, ki lahko učinkujejo na potek njegovega življenja, moral najprej pridobiti izkušnje glede odnosov v stvarnem življenju.

Skoraj vsak raziskovalec ali teoretik, ki se je ukvarjal s preučevanjem nastanka religije je postavil drugačno oziroma svojim predpostavkam najbližjo teorijo in definicijo o tem, kaj je religija in od kdaj naprej lahko govorimo o njenem obstoju. Tudi mnenja o izvoru besede religija so različna. Nekateri strokovnjaki menijo, da beseda izhaja iz latinskega glagola *relegere*, ki pomeni skrbno zbrati, (kar so počeli častilci bogov), drugi so prepričani, da beseda religija izhaja iz latinskega glagola *religare*, ki pomeni povezati, saj religija poveže tako človeka z nadnaravnim kot tudi ljudi v skupnem verovanju in ravnanju. (prim. Bowker, 1999: 6)

Keler šteje željo po podaljšanju življenja za *religiotvorni praimpulz*, ki je človeka napeljal k novi obliki družbene zavesti. Prazgodovinska religija naj bi tako bila način življenja

posameznih ljudstev oziroma oblika družbene zavesti oblikovane v prvotni skupnosti. Nastanek religije kot nove oblike družbene zavesti so napovedovali razni rituali, obredi iniciacije, umetniške risbe in kipci, ki naj bi nastali kot posledica strahu pred smrtjo oziroma želje po podaljševanju življenja. Najstarejša oblika religije v zgodovini človeštva je po dosedanjih odkritjih totemizem, to je vera v mitičnega sorodnika in zaščitnika, ki je bil lahko žival ali rastlina. (glej Keler, 1981)

Začetke religije lahko iščemo s pomočjo materialnih ostankov, ki odlikavajo stopnje ideološkega razvoja človeka. Za celovitejše razumevanje nastanka religije in vere v onostranstvo pa bom povzela tudi domnevne psihološke temelje predstav o smrti, ki pojasnjujejo prve predstave o duši.

Danes vemo, da se človek učloveči skozi družbo in kulturo. Proces učenja vzorcev obnašanja, stališč, prepričanj in vrednot, ki so v določeni družbi primerna, se imenuje socializacija. Delimo jo na primarno, ki se prične v otroštvu in se nadaljuje skozi naše življenje v sekundarno socializacijo. V primarni socializaciji na otroka vpliva njegova ožja družina in sorodniki, v adolescentni dobi, ko se prične sekundarna socializacija, pa se okoli posameznika širi krog posameznikov in institucij, ki vplivajo na njegove predstave, vrednosti in pojmovanje sveta. V sekundarni socializaciji je posameznik izpostavljen raznim družbenim strukturam, verskim, političnim, ekonomskim in pravnim sistemom kot tudi vrstnikom, medijem in izobraževalnim ustanovam. Religija kot ena izmed prenašalk moralnih pravil pa ne vrši pomembne vloge le v sekundarni socializaciji, saj se odnosa do religije prek staršev in ožjih sorodnikov otrok uči že v primarni socializaciji. Od stališča, ki ga starši oziroma ožji sorodniki zavzemajo do religije, je tudi odvisno ali bo religija sploh igrala pomembno vlogo prenašalke moralnih pravil v socializaciji. Večina vernikov si vere ni izbrala, ampak se je rodila v družbi, v kateri jo je skozi procese učenja in socializacije osvojila. V mnogih versko opredeljenih družinah (predvsem v krščanstvu, judovstvu in islamu) že novorojenčke oziroma majhne otroke z iniciacijskimi obredi (krstom ali obrezovanjem) prištevajo k vernikom oziroma pripadnikom njihove vere, kljub temu, da otroci pri tem v "svet vere" in naukov stopijo nezavedno in brez svoje (svobodne) volje.

Če pa bi bila socializacija posameznika popolna, potem ne bi bilo mogoče družbene ali religijske vrednosti, norme in pravila kadar koli postaviti pod vprašaj, kar pomeni, da se nikoli ne bi mogle spremeniti.

2. POSTAVITEV HIPOTEZ

Kot sem že omenila v uvodnem poglavju, sem si za cilj diplomskega dela v prvem delu določila podati kratek zgodovinski pregled predstav o onostranstvu, kot so si ga predstavljale različne družbe, kulture, verstva in religije. V drugem delu diplomskega dela imam namen izpostaviti pomembnejše funkcije religijskih predstav o onostranstvu, kot so jih videli različni družboslovni avtorji.

Izhajajoč iz začetnega skromnega poznavanja (bolje: nepoznavanja) obravnavane teme, sem si na začetku postavila naslednji osnovni hipotezi (po eno za vsako poglavje), ki ju bom na koncu diplomske naloge, na podlagi predstavljenega gradiva, poskušala potrditi oziroma zavrniti:

1. *Življenje po smrti oziroma bivanje v onostranstvu ni cilj vseh religij.*
2. *Vera v onostranstvo je posledica želje po podaljševanju življenja in/ali upanja po boljšem življenju, kot so ga verujoči imeli na zemlji.*

3. DOMNEVE O ZAČETKIH VERE V ŽIVLJENJE PO SMRTI

3.1 DOMNEVE O MATERIALNIH OSTANKIH RELIGIJE

Preučevanje izvora religije sega do predzgodovinskih obdobj oziroma od obdobj pred začetkom zapisovanja mitov, obredov in verovanj, torej od začetka človeštva do pribl. leta 3000 pr. n. š. Brez trdnih pisnih virov raziskovalci "slonijo" na domnevah in poskusih razlage materialnih ostankov, ki se jim zdijo povezani z religijo: grobovi, najdbe v grobovih, žrtveni darovi, izrezljani in slikani prikazi božanstev, duhov in kultnih figur ter ostanki zgradb povezanih z religijo. Arheologija je veda, ki temelji na preučevanju materialnih ostankov zgodovine in jo nekateri posplošeno imenujejo tudi "veda o grobnicah", ker grobnice veljajo za najbolj odporne zgradbe. Ob tem dejstvu se mi poraja misel, da so to (le) še poslednji (seveda neuspešni) človeški poskusi upreti se minljivosti in dokončnem uničenju.

Kot mnogi drugi raziskovalci si tudi raziskovalci religije v svojih prepričanjih o nastanku religije niso enotni. Zgodnejši evolucionisti so menili, da je bil človek na začetku svoje zgodovine brez vere, medtem ko nekateri drugi raziskovalci (etologi) menijo, da lahko govorimo o sledovih religioznega vedenja tudi v živalskem svetu. Današnje arhaične družbe mnogim služijo za (lažjo) predstavo oziroma postavitev domnev o družbah iz predzgodovinskega obdobja (o tem, koliko je ta primerjava ustrezna v tem diplomskem delu ne bomo razpravljala), zato velja mnenje, da so bila predzgodovinska verstva, tako kot še danes primitivne družbe, doma v majhnih plemenskih družbah, v katerih so naravne sile imele ogromen vpliv na vsakodnevno življenje in religijo. Verska vsebina naj bi se prenašala z govorjeno besedo in posnemanjem vedenja oziroma z verovanji, miti in obredi.

Eliade je ugotovil, da se mnogi raziskovalci strinjajo z domnevo, da je že pekinški človek pred približno 500.000 leti imel neko vero ali pa vsaj magijo, saj glede na najdbe domnevajo, da je zbiral človeške lobanje, iz katerih je najverjetneje pobral možgane in jih pojedel. Ker je imel veliko lovnih živali, dalje domnevajo, da to ni naredil zaradi hrane, ampak iz verskih, lahko tudi magičnih razlogov po pridobitvi "mrtvečeve moči" ali po nadaljevanju mrtvečevega življenja. (prim. Eliade, 1976/1: 17)

Iz petdeset tisoč let starih ostankov neandertalskega človeka raziskovalci domnevajo, da je mrtve pokopaval na postelji iz cvetja, s pari v krog položenih rogov gorske koze in kasneje (tako kot homo sapiens) tudi v skrčeni legi, pobarvane z rdečo okro, kar naj bi kazalo na to, da je mrtve pokopaval s posebnimi obredi in tako morda celo veroval v življenje po smrti. Položaj pobarvanega trupla je morda simboliziral povratek v maternico Zemlje, s pomočjo okre, ki naj bi simbolizirala kri, pa nadaljevanje bivanja na drugem svetu. Pred 30.000 leti, v času, ko se je že pojavil homo sapiens, so mrtve pokopavali z njihovo (najdragocenejšo) lastnino, za katero so najverjetneje menili, da jo bodo umrli lahko vzeli s seboj na drugi svet. (glej Eliade, 1976/1)

S približevanjem času razvitih civilizacij se grobovi oziroma načini pokopov med seboj vedno bolj razlikujejo glede na družben položaj ali sloj pokojnikov (ali pa je teh najdb več in so zato lahko tudi bolj prepoznane razlike?). Znan je pokop človeka v zemljo, ki naj bi - kot v zemljo položeno žito - vstal na drugem svetu. Kasneje se pričnejo pojavljati krste in sežigi mrličev, kar raziskovalci povezujejo z bolj duhovnim pogledom na življenje po smrti. (glej Eliade, 1976/1)

Jamske poslikave izpred 20.000 let naj bi že odražale vse večji strah in nerazumevanje takratnega človeka pred smrtjo. Da bi vsaj malo pridobil na času ali našel izhod iz stiske pred prihodom smrti, se je zatekel v rituale, žrtvovanje in kasneje iniciacije, kar je že napovedovalo bližnji prihod religije. O religiji izpred 3000 leti je bilo napisano mnogo razprav, ki pa zaradi premalo dokazov, zgoj stojijo na domnevah.

Najstarejše zabeleženo verstvo, katerega pisavo so znali dešifrirati, je verstvo Sumercev, ki je okoli leta 2500 pr. n. š. opravljalo številne tempeljske daritve bogovom, za katere mnogi menijo, da so bile neke vrste "podkupnina", ki so jo s strahospoštovanjem podarili bogovom, da jim ti ne bi v jezi priklicali nesreč in tako odvzeli življenja.

Eliade meni, da grobovi potrjujejo verovanje v posmrtno življenje. (prim. Eliade, 1976/1: 18) Ostanki prazgodovinskega človeka nam torej (lahko) odkrivajo nekatere oblike njegovega religioznega verovanja, za katere domnevamo, da so bila še mnogo bogatejša in bolj zapletena. Obstaja pa tudi možnost, da smo si zapletenost kot iluzionističen spomenik človeškemu intelektu in sposobnostim postavili sami in moramo tako priznati možnost, da so bili materialni ostanki lahko napačno interpretirani in se je vera (v onostranstvo) pojavila šele mnogo kasneje.

3.2 DOMNEVE O PSIHOLOŠKIH IZVORIH RELIGIJE

Nekdaj burne razprave o izvoru in prvih oblikah religije so danes skoraj zamrle. Razlog je najverjetneje tudi v tem, da so se vse dosedanje teorije o razvoju in izvoru religije (animizem, totemizem, preanimizem, pramonizem, kult prednikov itd.) opirale na površno zbrano empirično gradivo, ki so ga potem še preveč enostransko tolmačili in posploševali.

V najmanj razvitih družbenih skupnostih, v katerih je bila socialna diferenciacija na najnižji stopnji, naj bi bili mrtvi (v predstavah živečih) skoraj popolnoma "pomešani" z živimi. Moč, ki so jo posedovali mrtvi, je bila še nedefinirana. Med bogovi in mrtvimi naj ne bi bilo nikakršne razlike, saj naj bi se pojma medsebojno pokrivala. V primitivnih družbah je bilo v smrti projicirano vsakdanje življenje. Živi so povsod čutili prisotnost mrtvih, saj so le-ti v predstavah živih živeli naprej. Z nastajanjem razredov v človeški družbi je po Doniniju prišlo do razkola oziroma razlikovanja med naravnim svetom in svetom "nadnaravnih" pojavov. (prim. Donini, 1965: 41) Posledica širitve arhaičnih družbenih skupnosti in družbenega diferenciranja njenih prednikov je bil tudi nastanek bogov. "Svet mrtvih" se je tako razširil in ločil od sveta živih, v samem svetu mrtvih pa so se "pomembni pokojniki" ločili od običajnih smrtnikov in dosegli vse večjo moč. Svet mrtvih se je vse bolj oddaljeval, človek pa je vse bolj potreboval zameno za življenje, ki je izgubljalo pomen. Zamenjava za življenje na zemlji je bilo po Morinu življenje dvojnika, ki je bil sestavljen iz zraka in je ob smrti zapustil telo. Po animistični teoriji (njeni glavni predstavniki so bili R. Tylor, H. Spenser in W. Wundt) se je zamisel o duhovih in kultu dvojnika pri primitivnem človeku razvila na podlagi njegovih sanj, ko je opazil, da je kljub temu, da je njegovo telo mirovalo, sam potoval v daljne kraje. (glej Morin, 1981)

Južnič meni, da je bil beg prva reakcija *zgodnjega človeka* na smrt sočloveka, v kateri je mogel videti svojo usodo. Po prvih reakcijah je po njegovem mnenju najverjetneje prišlo do ideje "zadrževati duha" umrlega, v prepričanju, da nihče povsem ne umre. Kult prednikov naj bi tako izšel iz domneve, da morajo v svoji skupnosti vsi "držati skupaj" in da obstaja prek transcendentiranja smrti stalna povezava vseh rodov. (prim. Južnič, 1988: 181)

Postopno je človekovo vero v dvojnika zamenjala vera v dušo. Dolgo časa naj bi ljudje verjeli, da je duša v veliki meri materialna in menili, da se nahaja v srcu ali v glavi. Jedro pojma duše se je morda nahajalo v prvotnem razumevanju smrti kot dogodku, ki mu sledi ponovno rojstvo. Čeprav posameznik ob novem rojstvu dobi novo telo (človeško ali živalsko) se je verjelo, da se nekaj, kar predstavlja njegovo bistvo vseeno ohrani tudi po tej preobrazbi. Nasprotovanje očitnemu biološkemu dejstvu konca življenja se je preneslo na človekovo dvojnost. Razprava o dualizmu, človeški dvojnosti telesa in duše je najverjetneje tako dolga kot človekovo samozavedanje. Soočenje s smrtjo in razkrojem telesa je po Musku ljudi že zgodaj napeljevalo k spraševanju. Nekatera poročila po Musku kažejo, da je zgodnja vera neandertalcev v duhovne sile pravzaprav že neka vrsta psiho-fizičnega dualizma. (prim. Musek, 1995: 49)

Kulture se v odnosu do smrti precej razlikujejo, vendar smrt doleti slehernega. Za nekatere je smrt strašna, za druge odrešujoča preselitev v drugačno življenje. "Nedojemljivo" smrt skušajo človeške družbe prevesti v določeno normiranost, ideologijo, splošni pogled na svet in v religijo. V logiki človekovega odklanjanja dokončnosti je zelo razširjeno verovanje v smrt telesa in preživetje duše, zato naj bi religije nastale ravno iz hrepenenja po osmislitvi (končnega) življenja (prim. Langley, 1998) Ker je za večino religij življenje neuničljivo, so si religije ravno s prevzeto skrbjo za posmrtno življenje po Južniču, ustanovile svoje temelje. Religiozne tradicije Južnič pojmuje kot *družbeno vezilo*, saj naj bi predstave o neumrljivosti tkale vezi med mrtvimi in živimi. (prim. Južnič, 1998)

4. KRATKA (OPRE)DELITEV RELIGIJ

Religija je že dolgo predmet razmišljanja, zato ne presenečajo tolikšne razlike, ki se pojavijo že pri poskusih opredelitve religije. Ameriški raziskovalec Leuba je pred več kot pol stoletja naštel okrog sto definicij religije, katerih število skoraj dnevno narašča.

Parrinder poudarja, da je religija univerzalno navzoča v človeških družbah že od najzgodnejših časov, medtem ko nekateri drugi znanstveniki menijo, da so religije izrazito parcialen pojav, saj večina kultur religije v pomenu, ki ga je pojem dobil ob velikih zahodnih religijah, pravzaprav ne pozna. (prim. Parrinder, 1977) S trditvijo, da je religija obstajala na vseh stopnjah človeške zgodovine in domala v vsaki kulturi in jo zaradi tega prištevamo med kulturne *univerzalije*, želim poudariti, da to nikakor ne gre razumeti kot trditev, da so vsi posamezniki ali pa večina pripadnikov neke družbe sprejemali religijo oziroma njene predstave o onostranstvu. O relativnosti statističnega podatka o številu pripadnikov določeni veri in o verujočih nasploh, bom nekaj več napisala v sklepnem poglavju prvega dela diplomske naloge.

F. C. Wallace je sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja ocenil, da se je v človeški zgodovini pojavilo okoli 100.000 različnih religij, medtem ko R. Stark in W. Bainbridge (glede na stopnjo nastajanja religij v Ameriki) sklepata, da je Wallaceovo oceno števila različnih religij potrebno množiti s številom dva. (prim. Smrke, 2000: 8) Za Roterja je religija s sociološkega gledišča najsplošnejši pojem, ki zajema in izraža vrsto konkretnih in med seboj razlikujočih se pojavov, predstav, odnosov in procesov, ki so religiozne narave. Za religijo kot obliko družbene zavesti je po Roterju najbolj tipična in za religiozno naravo nujna prisotnost zavesti o obstoju "drugega sveta". V glavni vsebini religiozne narave naj bi bil nujno potreben tudi drugi element, to je dejaven odnos med človekom in onostranstvom, kar se v krščanstvu kaže kot odnos obojestranskega pričakovanja. (prim. Roter, 1973: 20)

Poznamo številne klasifikacije religij. Glede na etnično-socialne razširjenosti Roter deli religije na narodne in univerzalne. Za narodno religijo, ki je bila z zgodovinskega vidika prva, je značilno, da je subjekt religije kolektiv, pleme, ljudstvo, skratka etnična skupnost, ki je hkrati tudi družbena skupnost. Dolžnost vseh članov skupnosti je ohranjati kolektivno zveličanje, skrivnostno življenje, ki ohranja vse člane in katerega ločitev pomeni praktično

smrt. V sedanjem svetu pa prevladuje tip univerzalne religije. Tu je subjekt posameznik, katerega naloga je, da sam zase vzpostavlja stik z božanstvom. (prim. Roter, 1976)

Mensching je glede na načelen odnos do sveta ločil dva podtipa univerzalne religije: mistični in profetični oz. preroški. V mistični univerzalni religiji prevladuje čisto notranje čustvo. Glavni odnos do sveta in profanih družbenih skupnosti sta odpor in gnus. Ta podtip univerzalne religije, katerega izrazit primer je budizem, je individualističen in v skrajni obliki asocialen. Profetična univerzalna religija (kamor se prištevata islam in krščanstvo) pa od svojih vernikov pričakuje dejaven odnos do sveta in profanih skupnosti. (prim. Roter, 1976: 42)

E. Fromm je religije ločil na avtoritativne in humanistične. Za avtoritativne religije mu je služila definicija splošne religije v *Oksfordskem leksikonu*, kjer je religija definirana kot "priznavanje višje, nevidne sile, ki ima oblast nad človekovo usodo in pravico zahtevati pokornost, spoštovanje in oboževanje". (Fromm, 1970/2000: 40) Nasprotno pa je v humanističnih religijah bog simbol človekovih lastnih sil, ki jih ima namen realizirati v lastnem življenju. (glej Fromm, 1970/2000)

M. Langley svetovna verstva deli na dve različni skupini: zahodno preroško izročilo in vzhodno odrešenjsko ali mistično izročilo. Zahodno izročilo izvira iz matične semitske skupine in obsega judovstvo, krščanstvo, islam (in njihove ločine). Prizadeva si za odrešitev in preoblikovanje tega "grešnega" sveta in poudarja, da božje razodetje ljudem ne izhaja iz človekovega duha. Vzhodno izročilo pa po Langleyu izhaja iz matične indijske korenine in obsega hinduizem, budizem (in njune ločine). Vzhodno izročilo ta svet zavrača in priznava duhovno naravo resničnosti. Duša je na tem svetu podvržena krogu ponovnega rojevanja ali reinkarnaciji iz katerega se vzhodno izročilo prizadeva za (od)rešitev duše. V nasprotju z zahodnim izročilom, je v vzhodnem "boga mogoče najti" znotraj človekovega duha. (prim. Langley, 1998)

Veliko število definicij religij ponuja možnost številnih klasifikacij, zato zaradi omejenosti prostoru navajam le nekatere. Religije lahko ločimo tudi glede na način rasti oziroma širjenja religij na nasilne, kamor lahko naprimer prištevamo krščanstvo, ki je v svojem širjenju

posegalo po nasilnih sredstvih in načinih ter na nenasilne, miroljubne, kamor prav gotovo lahko uvrstimo budizem. (prim. Smrke, 1996)

Med religijami, ki verujejo v boga, pa v najbolj osnovni delitvi ločimo tiste, ki verujejo v enega boga (monoteizem) in druge, ki verujejo v več bogov (politeizem).

5. PREDSTAVE O ONOSTRANSTVU

Rojstvo in smrt sta omejitveni točki začetka in konca slehernega živega bitja. Ker pa je za nekatere posameznike konec življenja nepojmljiv, so prepričani (se prepričajo), da za življenjem sledi še neko drugo življenje. Človek, ki ni sprijaznjen s končnostjo, upa, celo zahteva nadaljevanje. "Nerazložljivost" življenja in smrti je bila (za nekatere) vedno posebna snov za razmišljanje. Posvečeni so ji bili miti, religiozne predstave, antična in sodobna filozofija ter psihološka razmišljanja modernega časa. Človek (oziroma del človeške družbe) naj bi od nekdaj imel občutek, da ga obdajajo skrivnostne sile in da obstaja "drugi svet", s katerim je skušal najti stik. Prepričanje (vera?), da se s telesnim razkrojem ne konča vse, je bilo tako najverjetneje prisotno skozi vso človeško zgodovino. To okultno prepričanje se razlikuje od enega kulturnega kroga do drugega in se z napredovanjem znanosti spreminja (da, celo religijske predstave znotraj "dovršenih" religijskih prerokb se spreminjajo). Vera v življenje po smrti se je kot misel najverjetneje posvetila v razumu človeka, kakor hitro je začel misliti. Malraux meni, da se je to zgodilo že ob prvem mrliču in prvinskem vprašanju "Zakaj?". (prim. Messori, 1986: 114)

5.1 RELIGIOZNA IZROČILA IN MITI STARIH VERSTEV

Pri mnogih ljudstvih in kulturah obstajajo predstave o drugačni stvarnosti (onostranstvu), ki se povezuje z bivanjem po smrti. Te predstave so se formirale v številnih mitih in religioznih izročilih.

5.1.1 Egiptovsko verstvo

Medtem ko Babilonci in Asirci niso videli povezave med delom na zemlji in obstojem po smrti, so stari Egipčani (že) razvili sistem verovanja o življenju po smrti. Balzamiranje trupel, zaloge hrane in osebne nakita v grobovih pokojnikov kažejo na obstoj vere v posmrtno življenje. Egiptovsko kraljestvo, ki mu je vladalo 31 dinastij faraonov je trajalo približno od leta 3.100 pr. n. š. do 323 pr. n. š. Faraoni – božanski kralji, ki so verovanja in božanstva uporabljali za utrjevanje svoje moči, so trdili, da so nesmrtni, kar so okrepili z mumificiranjem trupel. Ker naj bi bil prehod v kraljestvo mrtvih nevaren, so mrtve zavarovali z različnimi obredi in obrazci. Več kot štiri tisoč let stara egipčanska religiozna besedila zapisana na stenah piramid v Sahari so najstarejši (znani) opis vere v posmrtni svet. Besedila podrobno opisujejo obrede potrebne za prehod faraona v "naslednji svet". Sčasoma so čarovne obrazce prevzeli tudi višji egipčanski sloji, še kasneje pa vsakdo, ki je zanje lahko plačal. Skupaj s truplom so zakopali Knjigo mrtvih, ki naj bi na novo vstali duši, preden se spoji z Ozirisom (bogom rodnosti in vstajenja), pomagala uspešno opraviti preizkuse, ki jo čakajo po smrti. Egipčani so verovali, da truplo počiva v grobu, medtem ko se eterični dvojnik dvigne in duši sodijo bogovi. Dušo pokojnega naj bi po verskih izročilih tehtali tako, da so v eno skodelico položili srce pokojnika, v drugo pa pero. Če sta bili skodelici v ravnovesju, je pokojni lahko vstopil v Ozirisovo kraljestvo, sicer pa ga je požrla pošast in je izginil za vedno. Onostranstvo so si Egipčani predstavljali pod zemljo, v deželi *poljan trsja na poljanah miru*. Sredi nebes naj bi bilo bivališče bogov, moški in ženske, ki so vstali od mrtvih, pa naj bi se med bogovi prosto gibali. Kasneje se je to prepričanje posmrtnega življenja spremenilo v razlikovanje med tremi možnimi potmi bivanja pokojnika kot posledice ravnanj, dejanj, obnašanja v času življenja: združitvev z bogom, transmigracija oziroma ponovno rojstvo v živalski obliki ali prostovoljna metamorfoza na željo in za dobrobit pokojnika. (prim. Eliade, 1976/1)

5.1.2 Grški miti, verstvo in filozofi

Od leta 600 pr. n. š. so Grčijo sestavljale neodvisne mestne državice, ki so jih povezovala enaka verovanja. Grška verovanja temeljijo na izročilih in mitih, ki opisujejo nastanek sveta in dogodivščine bogov in boginj. V najpreprostejši obliki je grško verovanje častilo 12 olimpijskih božanstev, ki jim je vladal Zevs.

Ljudje so si želeli nesmrtnost, kakršna je pripadala bogovom, zahteva po odrešenju pred smrtjo pa se je vse bolj izražala v raznih mitih. Besedo mit uporabljamo za opisovanje čudežev ali čudežnih del, ki so jih naredili bogovi in heroji. Po Čorlukiču vse religije temeljijo na religijskih filozofijah, ki imajo svoje izvore v nekaterih od teh mitov. Pred približno pet tisoč leti pa so pričeli določene mite in legende tudi zapisovati. (glej Čorlukič, 1990) Med seboj se miti razlikujejo vsaj tako kot kulture, v katerih jih srečujemo, njihov namen pa ostaja isti. Predočiti želijo vrednote in bistvena življenjska vprašanja v neki družbi. Včasih miti zajemajo številne življenjske vidike, lahko pa so le delne razlage vprašanj.

Grška mitologija se je pri spajanju mita in zgodovine nekako stopila v epsko poezijo zgodb. Najstarejša grška literatura so Homerjeve in Heziodove pesnitve, ki jim je skupna sistematična celovitost. Ljudski pesniki so opevali podvige junakov oziroma herojev, katerih junaška izjemnost ali trpljenje so prevzeli Grke. Običajne predstave Grkov o smrti so se najverjetneje ujemale s homersko podobo spusta duha mrtvega v podzemlje (ki je najbolj znana oblika potovanja v onostranstvo), v mračno *hadovo* gospostvo. Nešteti junaki mitov sakralne zgodovine in literature so se odpravili na potovanje pod zemljo v kraljestvo mrtvih, ki ga uprizarjajo religiozni epi, drame, rituali in igre. Tako kot bogovi so tudi heroji izhajali iz dvojnikov in so na začetku predstavljali umrle prednike, na pol poti zaustavljene bogove ter kasneje ustanovitelje mest – držav. Heroj je bil sovražnik smrti, ubijalske narave in njenih prikazni, ki bruhajo smrt. Njegovo življenje je nenehen boj proti smrti, saj želi po smrti vstati s svojo dušo in s svojim telesom. (glej Zeleski, 1992)

Poleg državnih kultov so Grki poznali tudi skrivnostne kulte – misterije, ki so zahtevali posebne posvetitvene obrede. Udeležencem teh misterijev je bilo zagotovljeno zadovoljivo posmrtno življenje, kar je bilo v nasprotju s prepričanjem oziroma verovanjem večine Grkov.

Glede odnosa med fizičnim in psihičnim sta se med grškimi filozofi izoblikovala dva ločena pogleda: dualizem in fizikalizem. Ideja o naravni nesmrtnosti duše vključuje verovanje v njeno predeksistenco in v njeno trajanje (neminljivost) po smrti (po Pitagori, Platonu in kasnejši platonistih). Nekateri drugi grki (Orfiki) pa so smatrali, da je nesmrtnost dar posvečenih, ker naj bi se duša ob smrti znašla pred križiščem poti, ki vodijo v blaženost ali pa v trpljenja polno ponovno rojstvo.

Ko se je pojavila filozofija, je to samo po sebi pomenilo neposreden napad na tradicionalne mite. Za Homerjeve sodobnike je bila smrt nekakšno ponižujoče bivanje v podzemnih teminah hada. Heraklit je učil, da je smrt človeka življenje duše, Pitagora pa, je bil prepričan, da duhovna duša človeka izhaja iz nekega višjega sveta in se po smrti tja tudi vrača. (glej Hlebš, 1996) Pitagorov nauk in astronomska odkritja so korenito spremenili pojmovanje preživetja duše in ustroja onostranstva. Zaradi spoznanja, da je zemlja okrogla, ni bilo več mogoče umestiti v zemeljsko mitično geografijo ne podzemeljskega hada in ne Pindarjevih otočij blaženih, ki naj bi ležala na skrajnem zahodu. Postopoma se je uveljavilo prepričanje, da onostranstvo leži v zvezdnih pokrajinah, duša pa se vrne v nebo. (glej Moren, 1981)

5.1.3 Rimsko verstvo

Grška prepričanja o posmrtnem življenju so pozneje prevzeli Rimljani in jim dodali lastne mite. Svoje bogove so Rimljani uskladili z grškimi, jim spremenili ime in morda tudi funkcijo. Politika in verstvo sta se pokrivala in prepletala, saj je z rimskim cesarjem Augustom cesar postal sveta oseba. Rimljani so častili bogove, ki so bili zaščitniki družine, kot tudi *mane*, duhove umrlih prednikov.

Pred Rimljani so v Italiji vladali Etruščani, ki so verjeli, da umrli tudi po smrti živijo prijetno življenje in so zato včasih zakonca pokopali skupaj. Etruščanska demonologija in grški miti pa niso samo verjeli v prijetno življenje po smrti, ampak so tudi porajali strah pred kaznijo po smrti. saj se je ljudsko verovanje razširilo tudi na duhove in čarovnice, ki lahko prikličejo mrtve. (glej Parrinder, 1977)

V zahodnem svetu so miti izgubili svojo moč, saj danes razlagamo verske izkušnje v okviru zgodovine in znanosti. Predstave o onostranstvu se pogosto povezujejo s predstavo o izgubljenem rajju, katere ozadje je prepričanje, da obstaja izvorno duhovno stanje, ki ga je bilo človeštvo deležno (preden je izgubilo stik z njim in bilo potisnjeno v tostransko materialno realnost).

5.2 RODOVNE SKUPNOSTI IN NJIHOVE DOMNEVE O ONOSTRANSTVU

Prvotna verstva so verstva majhnih družb, ki nimajo verskih spisov, knjig in ker običajno še ne poznajo pisane besede, se verovanja iz roda v rod prenašajo z ustnim izročilom. Zgodovinske religije, ki danes prevladujejo na Zemlji obsegajo nekaj manj kot tisoč let in so v primerjavi s približno tremi milijoni let starimi religioznimi vzorci le vrh ledene gore. Zgodnje čaščenje bogov Bowker prepoznava kot najzgodnejši kulturni sistem, pomemben zaradi svojega prispevanja k povezovanju občestva skozi simbole, zgodbe in soglasja v skupno enost, skozi katero so se lahko prenašala izročila iz roda v rod. (prim. Bowker, 1999: 6)

Obstaja domneva, po kateri človeško religioznost v njeni najzgodnejši obliki predstavljajo plemenske skupine iz Afrike, Avstralije, Azije, Pacifiških otokov, Sibirije in Severne in Južne Amerike. Plemena, ki niso izumrla, so obdržala razumevanje in vrline, ki so jih industrijske civilizacije zavrgle. Mitična in religiozna izročila vsebujejo veliko poročil prerokov, kraljev ali šamanov o oblikah in načinih bivanja, ki se razlikujejo od običajnega. Skozi zgodovino pričevanj o onostranskih potovanjih lahko opazimo, da se le-ta med seboj ločijo po načinih izhoda iz telesa. "Onostranska potovanja" so lahko doživljali na podlagi sanj, transa, ekstatičnih in meditativnih doživetij, obsmrtnih izkustev, spiritizma, regresije itd., vsem pa je skupno spremenjeno stanje zavesti.

Verovanja etničnih skupnosti v Afriki se med seboj razlikujejo, za vse pa je značilna velika povezanost človeka z naravo. Afričani so prepričani, da so božanstva predniki, ki so po smrti

postali bogovi. Skrivnostne naravne pojave pa pojasnjujejo z nevidnimi silami. V goščavah živijo (naj bi živel) skupaj z najrazličnejšimi duhovi in ker ima vsa narava božansko dušo, je religija navzoča v vsakem trenutku življenja Afričanov. Prepričani so, da se lahko ljudje sporazumevajo z bogovi za kar pa morajo biti v nadnaravnem zanosu oziroma transu. Mnogo plemen v Afriki že stoletja verjame v reinkarnacijo. Pleme Zulujev ima močno razdelan sistem reinkarnacije po katerem ljudje bivajo na sedmih stopnjah, njihova nesmrtna duša pa vsebuje del božanskega univerzalnega duha imenovanega Tongo. Po mnogih ponovnih rojstvih najbolj plemeniti ljudje (iz sedme stopnje lestvice bivanja) dosežejo osvoboditev od ponovnega rojstva. Končna pot usode vseh ljudi je združitev s Tongom – božanskim univerzalnim duhom. (glej Grimmel, 2001)

Papui iz Nove gvineje, kot mnoga druga stara verstva Pacifiških otokov, še danes ne jedo rib, svinjine in določenih vrst ptic, saj verjamejo, da v teh živalih biva duh njihovih prednikov. Prebivalci Lifuja na Salomonskih otokih pa ob svoji smrti družini (na)povedo v kakšno bitje se bo njihov duh naselil po smrti, zato, da sorodniki ne bi ubili ali poškodovali takšnega bitja.

Pri avstralskih staroselcih (Aboriginih) imajo predniki zelo pomembno mesto. Njihovo bogato zakladnico prepričanj močno zaznamuje zamisel o preživetju po smrti. "Sanjski čas" (sfera psihični sporočil, duhov in prednikov odmaknjena od časa in prostora) je še danes močan del avstralske kulture. Številni Aboridžini naj bi imeli prirojen dar za zunajčutno zaznavo, vendar tega ne moremo zagotovo trditi, saj uživajo nekatera halucinogena zelišča, ki vsebujejo snov, s pomočjo katere dosejajo spremenjena stanja zavesti – mistično zamaknjenost – v kateri sta čas in prostor nepomembna. (glej Randles, 2000) Domorodci so prepričani, da ni dveh svetov, ampak en sam, ki ga je mogoče doživljati različno. Ta svet pa po njihovem prepričanju naseljujejo (tudi) legendarne osebe, predniki oziroma umrli, s katerimi se, ko so v spremenjenem stanju, posvetujejo. (glej Smith, 1994)

Prvotna ljudstva se skorajda povsem istovetijo z njihovim plemenom. Ločitev od plemena bi jim pomenila smrt tako v fizičnem kot psihološkem pogledu. Pleme je tako trdno vtakano v naravo, da je težko določiti ločnico med njima. Prvotna ljudstva sploh ne upoštevajo delitve na živalski in človeški svet, saj so prepričana, da ljudje in narava pripadajo enemu samemu redu. Ameriški indijanci poznajo ples duhov, pri katerem oblikujejo krog do petsto ljudi in pri tem tiho prepevajo. Ko pesem postaja vedno bolj glasna, nekateri med njimi popadajo v trans v katerem "zapustijo telo" in obišejo svet duhov. Huroni, indijansko pleme iz zahodne Kanade,

veruje celo v dve duši. Ena duša gre po pojedini v čast pokojnika v podzemlje, druga pa ob razpadajočem truplu čaka vse do ponovnega rojstva v potomcu pokojnika.

V prvotnem svetu rodovnih verstev ni ostrih delitev. Te postavijo šele zgodovinske religije, ki začrtajo mejo, ki loči ta svet od tistega, ki je nad ali pa za njim. Prepričanje v življenje po smrti je bilo med rodovnimi verstvi zgodnjih kultur zelo razširjeno. (Ali pa drugi, ki v to niso verjeli za seboj niso puščali "oprijemljivih" dokazov o svojem ne-verovanju?, op. avt.) V Afriki, Ameriki, Avstraliji in Aziji je po Langleyu živelo približno 250 milijonov ljudi, ki jih prištevamo v "plemenske" družbe in katerih vero prištevamo v prvotna verstva. (glej Langley, 1994) Danes najdemo rodovna verstva v nedotaknjeni obliki samo še na nekaterih najbolj nedostopnih krajih naprimer ob zgornjem toku Amazonke in v notranjosti nekaterih indonezijskih otokov.

5.3 SVETOVNE RELIGIJE IN PREDSTAVE O ONOSTRANSTVU

5.3.1 Hinduizem

Hinduizem je ena izmed najstarejših religij na svetu, po številu vernikov pa je tretja svetovna religija. Nastala je okoli 2000 pr. n. š. v Indiji, kjer je še vedno prevladujoča religija. Hinduizem temelji na več vrstah svetih besedil, med katerimi so najpomembnejša Vede in epi. V svetem spisu Manujevega zakonika sta razložena načelo kast in zakon vnovičnih utelešenj. Sistem kast je še vedno vpliven, razdelitev pa je znosna ravno zaradi prepričanja, da v ljudeh biva večna duša (atman), ki se po moralnem zakonu (karmi) v vesolju milijonkrat ponovno rojeva (reinkarnira) v različnih oblikah. V hinduizmu tako verjamejo, da vsak posameznik živi večkrat. Smrt ni konec življenja, ampak samo ločitev duše od telesa, ker medtem ko telo umre, duša nadaljuje svojo večno pot. Da bi se duša lahko osvobodila telesa in nadaljevala svojo pot, je potrebno telo zažgati.

V hinduizmu je možna tudi osvoboditev od ponovnega rojstva (mokša), ki pa jo ne dosežeš prej, preden se ne otreseš vsakršnega občutka, ki te veže na svet. Filozofije znotraj hinduizma temeljijo na različnih prepričanjih o dogajanju po smrti, vsem pa je skupna vera v doktrini karme in samsare. Zakon samsare pravi, da je sedanje življenje posledica dejanj v prejšnjem življenju, karma pa po "avtomatičnem" principu nagrade in kazni za storjena dejanja določa trenutna počutja, bolečine, trpljenje in ugodja. Hindujci verjamejo, da se bodo, dokler si skozi grehe in nepopolnosti prislužimo karmo, ponovno utelešali v katerikoli obliki (rastlinski, živalski ali človeški). Bivanje v človeški utelešenosti je najpomembnejši od obstojev, ker si le v njemu lahko pridobivamo dobro karmo.

Namen življenja v hinduizmu ni doseči življenje tudi po smrti, ampak je osvoboditi dušo tako, da se prekine zli cikel rojstva, smrti in ponovnega rojstva, kar pa je seveda težko doseči.

Prepričanja v transmigracijo in karmo v štirih Vedah, najstarejših hindujskih svetih spisih, še ni bilo zaslediti. V Vedah je zapisano prepričanje o enkratnem zemeljskem življenju, ki mu na nematerijalnem planetu sledi večno bivanje človeških duš.

V Rigvedi obstaja zapis o nebesih kot o domovini, v kateri bodo verujoči uživali večno življenje. Na poti do nebes in Yame (ki je bil prvi človek, ki je umrl in je zdaj, po Ma'sumianovi, bog in sodnik) bodo po hindujskem prepričanju verujoče varovali Yamovi štirioki psi čuvaji. Nebesa so nagrada za vrline kot so daritve duhovnikom, žrtve v vojskovanju, resnost in upoštevanje svetih zakonov. V nebesih, svetu večne svetlobe, se duše ob poslušanju flaut in petja razvajajo z medom in mlekom, krave pa jim izpolnjujejo njihove želje. Zli, hudobni, demoni in še kdo bi se našel, pa pristanejo v globoki, temni, neskončni jami pekla, kjer jim vladata Indra in Soma. (prim. Ma'sumian, 1996: 5)

Upanišade, ki so nastale kot napotki s komentarji za lažje razumevanje filozofije štirih Ved, so predstavile nove koncepte, ki so hindujska prepričanja o večnih nebesih in peklu spremenili v razdelan sistem začasnih nebes in pekla, kjer mrtvi med rojstvi čakajo na nagrado ali kazen za svoja dejanja. Predstavitev doktrin karme in samsare je omogočila opravičilo za trpljenje in krivice v človeškem življenju in dala grešnikom in nesrečnim upanje za boljše življenje v prihodnosti. Poleg omenjenih doktrin so avtorji v Upanišadah predstavili tudi koncept enosti bivanja, po katerem vse duše prihajajo iz brahmana in potemtakem v vseh bitjih obstaja ena duša in ves obstoj si deli isto esenco. Edini način, da se človek iztrga iz kroga ponovnih rojstev, je, da se zave enosti obstoja, to pa lahko doseže skozi vero, meditacijo, post, celibat, asketstvo, žrtvovanje ali prakticiranje šest stopenjske joge. Ko se človek zave enosti vsega,

doseže mokšo oz. osvoboditev iz kroga ponovnih rojstev. Tak človek pred smrtjo živi mirno in ob njegovem odhodu se njegova duša (imenovana atman) zlije v najvišjo dušo. (glej Ma'sumian, 1996)

5.3.2 Budizem

Zgodovinsko se je budizem začel v 5 stol. pr. n. š., ko je Siddharta Gautama dosegel razsvetljenje in postal Buda. Njegovi nauki so temelj budizma. Temelj njegovega nauka predstavljajo štiri plemenite resnice. V zadnji resnici je Buda pokazal pot, ki jo mora ubrati vsak, ki se želi otresti bolečine in okusiti stanje večne blaženosti (nirvano) tj. konec cikla zaporednih vnovičnih utelešenj (reinkarnacij). Buda je menil, da ni trajnosti v ničemer, zato so tudi duša in bogovi samo začasne pojavne oblike. Budizem priznava realnost mističnega stanja (nirvane), ki ni čisti nič, temveč je področje, kjer človek doseže svoje končno stanje.

Danes obstaja več šol budizma, ki jih na grobo lahko ločimo na budizem JZ Azije, budizem Z Azije, tibetanski budizem in Vzhodni budizem, ki ga prakticirajo predvsem v Severni Ameriki in Evropi. Budistični sveti spisi se delijo na tri kanone: Palijev, Kitajski in Tibetanski.

V budizmu (kot v hinduizmu) ni nikjer omenjena kolektivna usoda človeštva po smrti v smislu nadaljevanja življenja, obstaja pa prepričanje v doktrini karme in transmigracije, ki vplivata na človeško usodo po smrti. Pomen hinduistične duše (atmana) kot edine nesmrtnne substance v človeškem telesu v budizmu prevzame um oziroma zavest. V budistični reinkarnaciji se notranji jaz ne reinkarnira, ampak se reinkarnirajo samo psihični ostanki.

Buda je predal dvanajst pravil, ki se jih je potrebno držati v smeri od zadnjega k prvemu, za prekinitvev nezaželenega kroga rojstev. Teh dvanajst pravil je upodobljenih tudi v budističnem krogu življenja (Čeprav je za Budo razpravljanje o peklu in nebesih prazno, op. .avt.), ki za nekatere budistične vernike predstavlja – skupaj z šestimi, tremi zgornjimi in tremi spodnjimi – kraljestva ponovnega rojstva. Umeščenost v kraljestvo določa zakon karme tj. pravičnega povračila nagrade ali kazni za dejanja v tem življenju. Zgornja tri kraljestva so nebesa, titansko kraljestvo in človeško kraljestvo in so rezervirana za pravične. Tistim, ki so delovali v zlu, pa so namenjena spodnja tri kraljestva: pekel, kraljestvo lačnih duhov in živalsko kraljestvo. Najslabše se godi tistim, ki so nastanjeni v peklu. Pekel v budizmu sicer ni

dokončno stanje, saj so tam nastanjeni le do takrat, dokler ne poplačajo slabe karme. Najpomembnejše je človeško kraljestvo saj se le v njem lahko prisluži dobro karmo. Ostalih pet kraljestev igra vlogo kazni ali nagrade pridobljene karme v človeškem kraljestvu. Najvišji človekov cilj mora biti osvoboditev iz neprijetnega kroga rojstev, obračunavanja dobre in slabe karme. Človek, ki doseže nirvanoj je dosegel osvoboditev od hrepenenja, žalosti, trpljenja in verige rojstev. Nirvano doseže, ko doseže stanje popolne resignacije in ne čuti ničesar (ne trpljenja, ne želja in ne veselja). Pri tem mu pomaga osem-člena pot.

O tem, kaj se dogaja v številnih nebesih in peklih, se mnenja različnih budističnih šol razlikujejo. Mnogi budistični učenjaki so prepričani, da opisom posmrtnih krajev bivanja ne gre slepo verjeti ter jih pričakovati v dobesednem opisu, ampak jim je bolje slediti v metaforičnem smislu. (prim. Ma'sumian, 1996: 51)

Za namen prvega dela diplomske naloge, ki je prikazati različne religiozne predstave o onostranstvu, je, čeprav ne predstavlja večinskega prepričanja v budizmu, najzanimivejši palijski kanon, ki slikovito opisuje raj oziroma paradiž boga Indre, ki je eden izmed nebes in rajev. Palijski kanon je domnevno prvi celoten zapis Budovih govorov, ki je nastal v 1. st. pr. n. š. V slikovitem opisu ne manjka mogočne, dišeče vegetacije, ptic, inštrumentov, ki rastejo na drevesih in prelepih devic namenjenih za hedeonistične užitke asketov in tistih, ki so si prislužili dobro karmo. V rajju Indre, kjer zemlja izgleda kot pokopališče, ni žalosti, staranja, smrti in slabega počutja. Kot vsi budistični raji tudi ta ne ponuja večne varnosti in ugodja. Bivanje v njem se preneha, ko se iztečejo nagrade dobre karme. Pravični so tako poslani nazaj na zemljo vsem pastem življenja in služenja nove karme. Tudi plačevanje slabe karme ni večno. Tisti, ki je delal v človeškem življenju slabo, je v enem izmed peklov podvržen različnim kaznim in trpinčenju. Ta se konča, ko se slaba karma izteče in se začne z novim življenjem na zemlji.

Življenje iz budističnega zornega kota je trpljenje, neke vrste prekletstvo ponovnega kroga rojstev, ki se ga želi prekiniti, kar se lahko zgodi le s odcepitvijo od sveta in materialne posesti. To pa jih po budističnem prepričanju v enem obdobju doseže le malo. (glej Ma'sumian, 1996)

Budizem kot tudi hinduizem prištevamo med religije Vzhoda oziroma religijo Indijske podceline, ki temeljita na prepričanju, da duša po smrti izgubi svojo individualnost in se spoji z nečim večjim. Ob koncu opisov budističnega posmrtnega življenja želim opozoriti na to, da

v budizmu tako kot v hinuizmu obstaja več različnih šol, prepričanj in teorij, zato je zelo težko predočiti univerzalno prepričanje za (vrsto prepričanj, ki jih pod skupnim imenom imenujemo) budizem. Kot pomembnejše razločke v budizmu navajam ločitev budizma v 1. ali 2. st. n. š. na theravada in mahajana budizem. Za theravada budiste, ki zagovarjajo stroga pravila meniškega življenja, je bil Buda samo človek in njegov nauk se razume le kot kašipot k lastnemu prizadevanju po odrešitvi. Mahajana budisti pa Budo častijo kot božanstvo, ki naj bi skupaj z drugimi božanstvi zmogla pomagati človeku.

M. Spiro je na burmanskem podeželju razpoznal dve osnovni različici tamkajšnjega theravadskega budizma: nibanični budizem, ki je kanoničen in je religija privilegiranih slojev in menihov, ter kamični budizem, ki ga gojijo relativno depriviligirani sloji ter številčno prevladuje. Za nibanični budizem velja, da je osnovni cilj nirvana, ki pomeni konec samsare, medtem ko je za kamični budizem cilj predvsem dobra reinkarnacija. Po nibaničnem budizmu je atman iluzija, "jaz" je iluzija, zato tudi reinkarnacija ne zadeva (več) istega "jaza". Večnega življenja torej ni, v budizem se uvede zamisel ne-"jaza". Za kamični budizem pa velja, da tudi če se zamisel anatmana razume, ne sprejema posledic (saj nasprotno z nibaničnim budizmom, zadeva reinkarnacija v kamičnem budizmu samo "jaz"). (prim. Smrke, 2000: 117–118)

5.3.3 Zoroastrizem

Nauk preroka Zaratustre, ki je živel v severovzhodnem Iranu okoli leta 1200 pr. n. š., je ohranjen predvsem v 17 hvalnicah svetih spisov Aveste, imenovanih Gane. Zaratustra je verjel, da ga je bog (Ahura Mazda) učil z nizom prividov, s katerimi mu je kazal njegovo poslanstvo. Najpomembnejši povdarek v zoroastrizmu je osebna odgovornost. Posameznikova usoda je odvisna od tega, za katero silo se bo odločil - stvarnika življenja ali uničevalca. Zoroastrizem je najverjetneje najstarejša religija, ki govori tako o individualni kot o kolektivni sodbi po smrti.

Individualna sodba po smrti se odvija na mostu Činvati, na katerem je v vlogi sodnika Zoroaster. Po vpogledu v dobra in slaba dela duše jih Zoroaster, če prevladujejo dobra dela, popelje čez most v nebesa oziroma *hišo petja*, kjer pravični z blagoslovom stvarnika Ahura Mazde uživajo srečno življenje v večnosti. Zle duše oziroma duše, katerih zla dela so pretehtala dobra dela, ne morejo prečkati sredine mostu, ampak jih njihova zavest prične

mučiti in jih vrže v pekel, mučilnico oziroma *hišo laži*, kjer trpijo v samoti in večnosti. (prim. Ma'sumian, 1996: 18–19)

Kasnejši teksti Aveste dodajo podrobnejši opis prvih nekaj dni v življenju duše po smrti. Po teh tekstih se sodba zgodi šele po treh dneh in nočeh po smrti. V tem času duša ostaja v bližini telesa. Po tretji noči duši pravičnega pokojnika pristopi zavest v obliki prelepe device, medtem ko se duši, pri kateri so prevladovala zlobna dela namesto device prikaže grozna čarovnica. Čas čakanja treh dni in noči je za pravično dušo čas prijetnih občutkov in vonjav. Za nepravično, zlo dušo pa je to čas zmrzovanja, smradu in drugih neprijetnosti. Prelepa devica četrty dan pospremi pravično dušo na most Činvati, medtem ko zlo dušo tja odvede demon Vizarešta. V kasnejših tekstih Aveste Zoroastrovo mesto razsodnika zavzamejo Mitra in njegova dva pomočnika Sraoša in Rašnu. Rašnu na tehtnico postavi dobra in slaba dela posamezne duše, ki jim na podlagi tehtanja dokončno sodbo izreče Mitra (bog svetlobe, resnice in sonca v stari Perzijski mitologiji).

Pahlavi teksti prej omenjenim opisom dodajo še slikovitejše podobe oziroma opise namenjene dobrim dušam (debela krava, polna mleka, ki daje srečo in sladkobo duši, petnajstletna devica v belem in vrt poln svežega in posušenega sadja, vode in plodnosti). Zlim dušam sledijo ustrezno neprijetni opisi prizorov, ki jih bodo deležne (grda čarovnica, suha krava, neploden vrt in nevzdržen smrad). (prim. Ma'sumian, 1996: 21) Največje veselje, ki je obljubljeno pravičnim in poštenim dušam v nebesih, je videnje boga Ahur Mazde v obliki čiste svetlobe. Zlobnim dušam so edina družba demoni, ki jih mučijo v peklu. Po Zoroastrizmu bivanje v peklu po individualni sodbi ni dokočno saj traja do končne kolektivne sodbe ob *koncu časov*.

Že v Gatah je omenjena ideja o kolektivni sodbi, ki se v kasnejših tekstih Aveste in Pahlavi tekstov še bolj razvije. Po eni od teh doktrin naj bi na koncu časov bila boj bog Ahura Mazda in moč zla Ahriman, v katerem pa bo (seveda, op. avt.) zmagalo dobro nad zlim, čemur bo sledilo kolektivno vstajenje človeštva. Takrat bo po Zoroastrovem izročilu bog ponovno sestavil dele telesa v fizično obliko in jim vdahnil duha.

Pokop trupel (v katerih naj bi bila prisotna zla sila) po zoroastrizmu ni mogoče izvesti ne v zemlji in ne v morju. Ker pa so trupla vseeno dobre stvaritve, tudi sežig trupel ni mogoč, zato se morajo trupla v stolpih z odkritimi strehami izpostaviti pticam, ki jih raztrgajo in požro.

Večina vernikov zoroastrizma danes živi na tleh bivše Perzije, v Iranu in v Indiji.

5.3.4 Judovstvo

Judovstvo je najstarejša med ti. zahodnimi religijami. Iz judovstva se je razvilo krščanstvo, posredno pa še islam in bahaizem. Stara zaveza, še posebno zakon Tore (razodetje, ki je bilo po judovskem izročilu dano Mojzesu) velja za osnovo judovstva. Judovska Apokaliptična literatura (165 p. n.š. – 120 n. š.) govori o ognjenem očiščenju sveta zla, po katerem bodo pravični vstajeni v nov očiščen svet.

Hebrejska biblija nima sistematično izdelanega načrta o tem, kaj naj bi se dogajalo po smrti. Življenje po smrti je bilo v judovstvu opisano kot nadaljevanje bivanja v šeolu, temačni jami, kjer se brez sodbe v skupnem bivanju v večnosti znajdejo tako pravične kot zle duše. Če oseba, ki je povzročala zlo, za svoja dejanja ni odslužila kazni, bodo to kazen odplačevali njegovi oziroma njeni otroci. Duše v šeolu ne častijo boga, odvzeta jim je materialna posest, modrost in kakršnokoli vedenje o dogajanju izven šeola oziroma na zemlji. Bivanje po smrti je prepuščeno melanholični neaktivnosti oziroma stanju večnega sna.

Nebesa so v hebrejski bibliji bivališče boga, pekel oziroma gehena pa je omenjen kot dolina južno od Jeruzalema. To je bil kraj kjer so prebivalci, ki so tam bivali pred Izraelci bogu Molochu žrtvovali svoje otroke, pokopavali zločince in sežigali smeti.

V Enochu je šeol prvič razvrščen v tri oddelke namenjene različnim dušam. Prvi je namenjen dušam pravičnih, drugi dušam grešnikov, ki so umrli brez prejete kazni na zemlji, v zadnjo kategorijo pa spadajo grešniki, ki so za svoja slaba dejanja že prejeli ustrezno kazen na zemlji. Duše iz prvih dveh oddelkov bodo v njih ostale do "sodnega dne", grešnikom iz drugega oddelka pa se tudi že malo nakaže grozote usode, ki jih čaka v peklu (gehenu). Grešnikom, ki so že na zemlji dobili kazen za svoje grehe, ne bo ponovno sojeno in takoj pričnejo z bivanjem v šeolu. Šeol, ki se kasneje spremeni v pekel oziroma geheno, postane tudi kraj, kjer vklenjene duše trpijo v temačni jami polni ognja, medtem ko pravične v nebesih čuvajo angeli do dneva kolektivnega vstajenja.

V nasprotju z individualnim opisom življenja po smrti je opisov kolektivnega vstajenja po *sodnem dnevu* precej več. Ob sodnem dnevu se bodo po judovskem izročilu obudili pravični, ki bodo jedli z drevesa življenja in jim bo na očiščeni zemlji v kraljestvu mesije (s centrom v

Jeruzalemu) dano telesno vstajenje. Duše, ki za svoja zla dela na zemlji še niso bile kaznovane, bodo napotene v geheno, kraj večne kazni in mučenja.

V II Enochu je 6.000 letom človeške zgodovine napovedano tisoč let počitka in blagoslova, čas *mesijeve kraljevine*, ki ji bo sledil sodni dan in razvrstitev v nebesa ali pekel. V tem delu Stare zaveze je tudi slikovit opis nebes kjer v centru raste zlato in temno rdeče drevo življenja na katerem počiva (sam) bog, ko se mudi v raju. Iz drevesa se širijo prijetne vonjave, iz njegovih korenin pa v različne smeri vodijo štirje potočki, ki dajejo med, mleko, olje in vino.

Ezra, biblični prerok (IV Ezra) je napovedal 400 let dobe mesije, po katerih bodo vsi na zemlji umrli. Po sedmih dneh pa sledi vstajenje človeštva, ko bo vsak popeljan pred prestol boga in mu bo sojen odhod v nebesa ali geheno.

Večina Judov pričakuje prihod mesije, ki bo potomec kralja Davida in bo prinesel človeštvu božje znanje ter vzpostavil njegovo kraljestvo na zemlji. Kristjani verjamejo, da se je mesija že pojavil v liku Jezusa, muslimanski verniki pa so prepričani, da je bil mesija Mohamed. (glej Ma'sumian, 1996)

5.3.5 Krščanstvo

Po judovski doktrini bog (Jahve) v Stari zavezi govori po prerokih, medtem ko po krščanski doktrini bog v Novi zavezi (drugem delu Svetega pisma) govori po svojem sinu Jezusu Kristusu. Krščanska vera temelji na zgodbi, po kateri naj bi bil Jezus iz Nazareta (kasneje Kristus) zaradi vere, ki jo je razglašal križan, njegovi zgodnji privrženci pa strogo preganjani. Po krščanski idelologiji naj bi bog poslal svojega sina Kristusa, da se žrtvuje in umre zato, da bo odrešil vse ljudi in jih ob smrti popeljal v večno življenje. Med predstavniki krščanske vere velja prepričanje, da bodo vsi, ki želijo sprejeti boga za vladarja svojega življenja odrešeni.

Eshatološke predstave v krščanstvu so bile črpane iz raznih virov (grške in rimske mitologije, judovstva, zoroastrizma itd.) in so nastajale postopoma. Zgodbo o Kristusovem vstajenju od mrtvih kristjani razumejo kot usmeritev in dokaz, da nas po smrti čaka prehod v novo življenje z bogom. Pred tem jih čaka poslednja sodba, kjer se bodo ljudje ločili na tiste, ki so ravnali po dobroti in milosti od tistih, ki so delali slabo. Glede na svoja dejanja v življenju na zemlji odpotujejo naprej v nebesa in pekel. Kadar kristjani govorijo o svojem

novem življenju oziroma vstajenju uporabljajo tudi besedo "povečanje", saj verjamejo, da bo staro telo povečano in v polnosti živo v nebesih in na novi zemlji.

Čeprav v krščanstvu oziroma Novi Zavezi ni jasno opredeljene osebne (individualne) estahologije, se da iz parabole o Lazarju in bogatašu (Luka) razbrati, da se pojmuje, da gredo pravični kot slabi po smrti v začasni prostor imenovan *had* (vice?), kjer izkusijo delno nagrado ali kazen, ugodje ali bolečino glede na njihovo vedenje na zemlji. Oboji čakajo na splošno (skupinsko) vstajenje, ki bo sledilo poslednji sodbi. V knjigi razodetja sta opisana dva kraja, kjer bodo krivični (slabi) kaznovani: pekel in ognjeno žvepleno jezero. V krščanstvu se ločita naravno tj. meseno in duhovno telo, pri čemer gre ob smrti pravičnih v novo bivanje v nebesih le duhovno telo oziroma duša, v *Mateju* pa je zabeleženo, da peklenške muke doletijo tako dušo kot telo. Glavni temelj krščanske vere je verovanje v Jezusa Kristusa, ki ga je kot svojega sina poslal bog in je po smrti na križu ponovno oživel oziroma vstal od mrtvih. Takrat je po krščanskem prepričanju napovedal svoj ponovni prihod, ki bo sovpadal s sodbo človeštvu, po kateri bodo pravični zveličani v novo življenje na *novi zemlji* (tj. v božjem kraljestvu, nebesih ali Svetem Jeruzalemu). Čeprav je vloga boga očeta tudi razsodniška, pa vendar nekateri vlogo sodnika ob zadnjem dnevu pripisujejo Kristusu. Ta naj bi med vsemi preteklimi in tedanjimi nacijami na podlagi posameznikovih zemeljskih del ločil pravične od zlih. Nagrada pravičnim bo večno življenje, slabim pa bo namenjeno večno trpljenje. (prim. Ma'sumian, 1996: 57–65)

Krščanstvo je danes po številu registriranih pripadnikov najbolj razširjena religija, saj zajema več kot petino svetovnega prebivalstva.

5.3.6 Islam

Islam se je zgodovinsko začel v 7. stol. v Arabiji z Mohamedom, ki je zatrjeval, da je pri štiridesetih doživel versko izkustvo videnja nadangela Gabrijela, kar ga je prepričalo, da je bil človeški posrednik Korana oziroma božjega (alahovega) razodetja.

Vera v posmrtno življenje (*akhirah*) je eden od temeljev muslimanske vere. Življenje po smrti si predstavljajo kot telesno življenje. Mrtve je potrebno pokopati še preden začne truplo razpadati saj muslimani verujejo, da bodo ta trupla na sodni dan obujena v novo življenje.

Ločitev duše od telesa je za pravične duše lahkotna, medtem ko je to za zle duše nasilen trenutek. Na udobno čakanje kolektivne sodbe v grobu vplivajo pravilni odgovori na tri vprašanja, ki jih ležečemu v grobu takoj ob njegovem prihodu zastavita črna angela Nakir in Munkar. Pravilni odgovori, ki razsvetlijo grob in prostor okoli njega sedemkrat povečajo so: alah je moj bog; Mohamed je moj prerok in islam je moja vera. Če odgovori niso pravilni, se trpljenje v grobu začne takoj po odhodu pogrebnikov in traja do vstajenja.

Točen dan skupinskega vstajenja je v islamu znan le bogu, napovedujejo pa ga naslednji dogodki: prihod *anti-krista*, ki bo vladal 40 dni; temu bo sledil ponoven prihod Kristusa, ki bo vladal 40 let in bo človeštvu prinesel srečo, ljubezen in blagostanje; Al-Mahdi, nova sveta postava (ki naj bi bil v sorodstveni veji s prerokom Mohamedom) bo človeštvu med svojim 7-letnim vladanjem prinesla pravico in enakopravnost. Temu bo sledilo uničenje zemlje in človeštva. Univerzalni smrti, ki bo trajala 40 let, bo sledilo vstajenje od mrtvih celotnega človeštva. Zbor celotnega človeštva se bo dogajal v Jeruzalemu, pravični in zli pa se bodo med seboj ločili že po načinu potovanja, saj bodo tisti, s katerimi je bog zadovoljen, v Jeruzalem prihajali, drugi katerih dobrih del je bilo manj bodo pešačili, zli pa se bodo plazili. S seboj bo vsak posameznik prinesel knjigo, v kateri so napisana vsa njegova dela, ki bodo na tehtnici določala njegovo usodo. Tehtanje del se bo odvijala v medprostoru med nebese in peklom in ga bo nadzoroval arhangel Gabriel, ki je posrednik med bogom in Mohamedom. Po končani sodbi morajo vsi prečkati most Sirati, ki se nad peklom razteza v nebese. Zli se bodo pod občutki krivde zrušili v pekel, kjer bodo v plamenih trpeli večne muke, pravičnim pa je v nebesih obljubljen mnogo materialnega bogastva in užitkov: vrtovi z deročo vodo, vinom, mlekom in medom, prelepa oblačila, zgradbe v srebru in zlatu ter množstvo služabnikov in žensk. Vsem je ob prihodu v raj obljubljen, da bodo šteli 30 let.

Danes je na svetu skoraj milijarda muslimanov.

5.4 KRATEK SKLEP O RELIGIJSKIH PREDSTAVAH ONOSTRANSTVA

Človek je ustvaril religije, ki imajo več dimenzij. Prek religij se verniki učijo živeti (po ritualnih obrazcih in moralnih zapovedih), si razlagajo življenje, "zgodovino" ter verjamejo v

napovedano "prihodnost" (novega ali novih življenj). Dejstvo, da živimo v svetu, ki je obstajal pred nami in bo prav tako obstajal tudi, ko bomo umrli je najverjetneje razumljivo večini pripadnikov družbe v kateri živimo. Nekoliko bolj pa je nekaterim nejasno lastno (ne)bivanje oziroma sprejemanje lastnega neobstoja po smrti. Človek, ki se ne more sprijazniti, da je njegovo življenje edino oziroma enkratni pojav tako išče potrditve ideje, da to življenje ni edino in da s smrtjo ni vsega konec. To potrditev lahko hitro in brez napora najde v religijah, ki temeljijo na verovanju, da duh, ki biva v telesu preživi njegov razpad in se preseli onstran snovnega telesa. Povzetek svetovnih verstev in kultur kaže na to, da sega univerzalna vera v življenje, ki se ne konča s fizično smrtjo, v same začetke človekovega razmišljanja. Zgodbe o pričevanjih obstoja posmrtnega življenja, v katerih junak umre, nato pa vseeno preživi in pove, kaj je doživel, lahko najdemo v ljudski in religiozni kulturi povsod po svetu.

Večina svetovnih religij verjame v nekakšno obliko posmrtnega življenja, ker pa ne obstaja samo ena religija, tako tudi ne moremo govoriti le o enem odnosu religije do vprašanja smrti in s tem onostranstva. Raznolikost religij je razvidna tudi pri tem vprašanju, saj če krščanstvo tako kot judovstvo in islam nudi obljubo in upanje na večno življenje (ob vstajenju na "koncu vseh časov"), je v religijah indijske podceline življenje že samo po sebi večno (z neštetimi ponovnimi rojstvi). Cilj življenja pa v budizmu in hinduizmu ni ponovno, večno življenje kot v krščanstvu, judovstvu in islamu. Vrednotenje življenja je tu drugačno, saj je življenje tudi trpljenje in je edini izhod pred ponovnim trpljenjem (v nasprotju s krščanstvom, judovstvom in islamom, kjer se za pravične trpljenje z vstajenjem konča) izstop iz večnega toka življenja v posebno stanje onkraj bivanja in nebivanja (nirvano) oziroma kot pravi Flere: "medtem ko krščanstvo govori o pogojih, ki so potrebni za vstajenje, izvorni budizem uči, kaj je potrebno storiti, da se ne bi ponovno rodili". (Flere, 1995: 12)

Opis posmrtnega življenja v zoroastrizmu je skozi čas in zgodovino opazno vplival na kasnejše posmrtno doktrine judovstva, krščanstva in islama, ki si najopazneje delijo boj med dobrimi in zlimi silami, vero v nesmrtno dušo, individualno sodbo po smrti, katere iztek določi tehtanje dobrih in slabih del na zemlji in mu sledi vesoljno telesno vstajenje človeštva v večnosti. (prim. Ma'sumian, 1996: 25)

Zahodne religije na splošno zavračajo misel o transmigraciji, ki je v vzhodni, Indijski misli nenehno prisotna že več tisočletij in povezuje verske sisteme večine indijskih religij, tudi budizma in hinduizma.

Onostranstvo oziroma svet po smrti že dolgo obstaja za določen odstotek ljudi različnih družb in kultur. V raznih prepričanjih, mitih in religijah se onostranstvo nahaja na zemlji - na zahodu (*eden*); z vodo ločen od sveta (keltski *avalon* in grški *otok blaženih*); umeščen pod zemljo (*had*) ali na nebo (judovsko/krščanska *nebesa* in hinduistično/budistični *raj*); imenovan *srečna lovišča* itn. Nekatera posmrtna bivališča dovoljujejo vstop samo tistim, ki so si jih zaslužili, druga pa sprejemajo vse mrtve.

Sodobna monoteistična religija je po mnenju mnogih samo glazura nad starimi religijami, saj naj bi po Frommu, "če zaidemo pod kožo modernega človeka, odkrili veliko število individualiziranih primitivnih oblik religije". (Fromm, 2000: 35)

Trditev (ki je pravzaprav težko dokazljiva), da naj bi človeka na vseh stopnjah človeške zgodovine spremljala religija, ne pomeni, da so bili vsi posamezniki verni. V mnogih obdobjih človeške zgodovine so bili verniki celo manjšinski del prebivalstva.

Langley navaja podatke o številu vernikov, po katerih je na svetu približno 700 milijonov hindujcev, 200–400 milijonov budistov, 12 milijonov judov, 1400 milijonov kristjanov ter milijarda muslimanov. (glej Langley, 1994) Po Bowkerju naj bi danes več kakor tri četrtine svetovnega prebivalstva menilo, da pripada kateri od religij oziroma verstev. (glej Bowker, 1999) Nikjer pa ni omenjen (pomemben) podatek ali so v to oceno števila "religioznih" prebivalcev prištevali tudi komaj rojene otroke, ki so v vlogo vernika stopili nezavedno in s tem neprostoovoljno. Prištevanje posameznika med "verujoče", posebno otroka, je vprašljivo, saj če le-ta ne pozna ali razume naukov religije, kako naj potem vanje veruje in se klasificira kot vernik določene religije. Prav tako se postavlja vprašanje, kdaj je nekdo dejansko vernik oziroma pripadnik neke vere. Raziskave dokazujejo, da tudi znotraj krščanske cerkve (podatki za izbrano religijo so se mi zaradi njene razširjenosti na "našem" ozemlju kazali kot najbolj relevantni) veliko število samoopredeljenih katolikov ne veruje (enako) v vse dogme in predstave vere, ki ji pripadajo.

Vera v posmrtno življenje je bila velikokrat ena od glavnih tarč kritikov religije in hkrati eden od glavnih razlogov v prid religiji. Človeškemu minljivemu prizadevanju v svetu naj bi po mnenju mnogih družboslovcev (le) vera v posmrtno življenje dajala smisel, vendar je po rezultatih raziskav le nekaj več kot polovica tistih, ki so izjavili, da verujejo v boga, tudi

verjela v posmrtno življenje in tudi od teh, ki so verjeli v posmrtno življenje, naj bi jih le polovica verjela v slikovito "sodbo" in v obstoj "nebes" in "pekla" kot ločenih svetovov za dobre in slabe. (prim. Kerševan, 1970: 21–23) A. Trstenjak navaja podatek iz statistike raznih držav, da samo nekaj nad 30% ljudi, ki priznavajo Boga, veruje tudi v posmrtno življenje. (prim. Trstenjak, 1993: 109)

Tezo o vprašljivosti podatkov ali relativnosti podatkov o številu vernikov potrjujejo tudi podatki raziskave o verovanju v nekatere osnovne krščanske dogme in trdive, ki jih za Slovence v letu 1992 navaja Smrke. Po teh podatkih je leta 1992 v obstoj duše verjelo 37,5%, v življenje po smrti 23,1%, v nebesa 25,1%, pekel 14,5% v vstajenje (temeljno krščansko dogmo) pa le 18,1% Slovencev. (prim. Smrke, 1996: 174) Rezultati povedo, da so omenjena verovanja (razen duše) manjšinska celo znotraj kategorije vernih. Glede na to lahko zaključimo, da le ena četrtnina količine samoopredeljenih (!) katolikov verjame v vstajenje, ki ga rimskokatoliška cerkev šteje za središčno versko resnico.

Roter navaja, da se "razmerje modernega človeka do religiozne in cerkvene prakse bistveno spreminja". Sodelovanje ljudi v religiozni in cerkveni praksi nazaduje, kar je še posebno razvidno pri obiskovanju nedeljskih maš katerih obisk je tem manjši, čim večje je mesto ter sprejemanju zakramentov. Sociološka evolucija sveta tako pospešuje religiozno indiferentnost. (Roter, 1973: 35–36)

Nadalje ugotavlja Roter, da če so v sakralni družbi verniki popolnoma sprejemali verske resnice in cerkvene predstave jih moderni človek ne more več smiselno združiti. Danes prevladuje mnenje, da je religija zasebna zadeva in tako: "sekularizirana družba vpliva na strukturo individualne religioznosti tistih, ki verujejo". (Roter, 1973: 37)

V sodobni družbi je Roter opazil tudi pojav (ki je med verniki vedno bolj prisoten), ko ljudje kljub morebitni veri v boga živijo in delujejo, kot da ga ne bi bilo, kar je označil za pojav praktičnega ateizma oziroma religiozne nebrižnosti. (prim. Roter, 1973: 38)

6. DRUŽBENO IN KULTURNO POGOJEN ODNOS DO SMRTI

6.1. ALI JE SMRT POSTALA TABU ZAHODNE CIVILIZACIJE ?

Ljudje se (domnevam, da v vsakem času in prostoru) glede na verovanje v življenje po smrti na grobo lahko ločijo na tiste, ki verjamejo, da jih s smrtjo čaka neizogibni konec, na druge, ki se sprašujejo ali obstaja in če obstaja, kakšen je način bivanja po smrti ter na zadnje, običajno pripadnike različnih ver, ki neizpodbitno verjamejo v obstoj življenja po smrti. Ti zadnji pa se med seboj med drugim ločijo po prepričanju o lokaciji in strukturi onostranstva kot tudi po tem, ali gre pri človeškem bivanju (tako v življenju in onostranstvu) vselej le za enkratni dogodek.

V primerjavi med kulturami, družbami in religioznimi izročili najdemo pomembne razlike v dojetanju smrti in odnosom do nje. Vzhodnjaške kulture sprejemajo smrt kot del naravnega cikla, pripadniki budizma in hinduizma menijo celo, da je smrt brez ponovnega rojstva odrešenje od bremen življenja in kot taka cilj. Njihovo prepričanje, da se po smrti zlijejo v eno, se bistveno razlikuje od zahodne kulture, ki se ji smrt upira in ki verjame, da tudi po smrti obdržimo individualnost.

Čeprav naj bi razmišljanje o smrti pripravilo človeka, da živi bolj zbrano in ga obvarovalo, da ne zapravi preveč časa za nepomembne reči, je danes v zahodnem svetu, po mnenju Messorijske prisotnosti fenomen "nevidne smrti". Smrt za sodobne nevernike (tisti del nevernikov, ki se tako kot verniki z realnostjo smrti ne morejo soočiti, vendar pa v nasprotju z njimi ne morejo (slepo) verjeti v obstoj življenja po smrti) kvazi veseli konec pravljice, zato jih je strah celo govoriti o smrti. Zavračanje (prisotnosti) smrti kot tudi govorjenja o smrti v Združenih državah Amerike, kjer so, po Messoriju, zahodne ideologije prignane do skrajnih posledic, je Messori podrobno opisal v svoji knjigi *Izzivi smrti*. Če verjamemo, da smo, kot meni Messori: "... zahodni Evropejci zdaj samo še podložniki v provincah na obrobju svetega ameriškega cesarstva", (Messori, 1986: 89) tudi nas čakajo običaji, ki so jih že pred leti pričele Združene države. Lahko pa se pravočasno zamislimo in poskušamo ne ponavljati njihovih napak ter

čimprej pričnemo z de-tabuizacijo smrti. Navedla bom le nekaj zanimivih Messorijevih ugotovitev, ki jih našteva ob razlagi o prisotnosti tabuja smrti ali vsaj o "nezdravem" odnosu do smrti (kot neizogibnem zaključku življenja vsakega živega bitja). Pri preučevanju odnosa do smrti v zahodni civilizaciji Messori ugotovi, da:

1. Ljudje zahodne civilizacije čutijo nenehno potrebo po hrupu in gibanju, zato imajo na eni strani za ideal delo brez odmora, na drugi strani pa dinamično življenje, ki ne pozna trenutka postanka. Preživljanje prostih trenutkov je vedno bolj aktivno, saj zahteva nenehno gibanje, potovanja, hrupno zabavo in/ali raznovrstno omamo (droge, alkohol ...). Vedno večjo potrebo po hrupu Messori s pomočjo K. Lorenza razlaga kot "potrebo, da nekaj zatremo." (Messori, 1986: 39) Samoto kot nevarno razkošje "norcev in modrecev" pa razlaga s Pascalom, ki pravi, da: "kdor hoče pozabiti na smrt, ki je vendarle neogibna, se mora ogibati počitka in iskati nenehno gibanje." (Messori, 1886: 38).
2. Razvil se je kult mladega človeka in mladosti (ki je "duša" reklame in proizvodnega mehanizma vsega zahoda), ta pa demonizira starega človeka, ki ga je, ker že s svojo navzočnostjo opominja na to, kar čaka vse, potrebno skriti.
3. Evfemizmi oziroma tekmovanje v delikatnosti, ljubeznivosti in usmiljenosti ob namigovanju na smrt niso po Messoriju nič drugega kot "lepa mera hinavščine" in "preoblečena sebičnost", saj naj bi se izrazi kot so: "zlo, ki ne prizanaša" in "neozdravljiva bolezen" namesto resnično diagnosticirane bolezni – raka, ki je že postal moderen sinonim za smrt, samo navidezno uporabljali iz spoštovanja do tistega, o katerem je govor, dejansko pa so namenjeni obrambi govorca. V osmrtnicah se zahodni svet vedno bolj izogiba resničnemu dejstvu oziroma besedi "umrl je" ampak "olepšuje" resnico z besedami, kot so: "ni ga več, odšel je, zapustil nas je" ali celo "še živi".
4. "Napredna" družba zahteva, da se njeni otroci pravočasno poučujejo o spolnem občevanju, medtem ko strogi pedagogi v bolnišnicah skrbno pazijo, da se otroci ne približajo "neprimernim" umirajočim. Otroka želijo s spolno vzgojo čim prej pripraviti na življenje, hkrati pa želijo čim dlje prikrivati prav tako pomemben vidik življenja (zaradi lastnega nesprijemanja smrti?, op. avt.). Če uporabim simpatično Messorijevo ponazoritev stanja, morajo otroci "vedeti vse o tem, kako in od kje je prišel na svet bratec, ničesar pa ne smejo vedeti o tem kako in kam je izginila babica". (Messori, 1986: 45)
5. Messori povzema čikaške raziskovalce, ki pravijo, da je: "..strah pred govorjenjem o smrti bojazen, ki jo vsiljuje ta družba". (Messori, 1986: 47) V zahodnem svetu namreč vedno

več ljudi umira v zaprtih in "razkuženih" prostorih bolnišnic, dragih "templjih znanosti", v katerih pa bolniki "umirajo za zasloni, osamljeni, obupani in z obrazom obrnjenim v zid". Kolikor bolj je družba bogata in "napredna", toliko bolj je smrt ponižana v golo tehnično sredstvo krivulje na monitorju. V bolnišnicah se od bolnika zahteva določen bonton oziroma sprejemljiv način srečanja s smrtjo, ki zahteva, da "umirajoči ne toži, ne sprašuje, se dela, da ne pozna resnice in umre, ne da bi kaj namignil na smrt". (Messori, 1986: 45)

6. Če se mora tisti, ki je še živ (in umira) delati, kot da ne bo umrl, se sme mrtvec še manj zdeti, kot da je v resnici mrtev. V Ameriki so problem rešili s posebnimi "pogrebniimi hišami", kjer mrtveca s pomočjo posebnega make-upa naličijo in po želji celo postavijo v "živ" položaj.
7. Ne glede na visoko stopnjo nezaposlenosti pa je na vsem Zahodu, čeprav za visok honorar, težko dobiti oskrbo na domu za "ostarelega" člana. Messori ugotavlja, da je to zaradi pomanjkanja želje po stiku s smrtjo oziroma vsakdanjem stiku z nekom, ki opominja, da boš jutri tudi sam tak ter ti sporoča "kruto" resnico, da po "jeseni življenja", "tretji" ali "zlato dobi" (evfemizmi!, op. avt.) ne bo nobene več (prim. Messori, 1986: 43–47).

Glede na te ugotovitve o tabuizaciji smrti na skrajnem zahodu in usmeritvi pozornosti na "naš" prostor, opažam, da tudi v slovenskem prostoru vedno manj ljudi umira v "svojem" domu in med svojci. Tudi običaj, da je truplo hranjeno v hladilnici in se od materialnih ostankov pokojnika "poslovi" v "neosebne" oziroma nevtralnem prostoru kapelce, je v mestih in vedno bolj tudi na vaseh, sprejet kot samoumeven. Med svojim šolanjem nisem zasledila niti nekajminutne razlage ali pogovora o smrti, medtem ko je bil spolni vzgoji posvečen predmet, ki se je predaval skozi celo šolsko leto. Dovolim si dvomiti o tem, da je danes kaj drugače. Prav tako opažam, da tudi v naših medijih vedno večji prostor zasedajo mladi, vitalni ljudje. Iz lastnih izkušenj kot iz izkušenj drugih (poznanih) žalujočih opažam, da se ljudi, ki na zunaj kažejo žalovanje "kaznuje" s praznino, ki nastane okoli njih. Sama si to razlagam z begom "aktivnega (nesprijaznjenega) dela družbe" pred opominjanjem na smrt, se pravi odklanjanje soočanja z lastno usodo in usodo bližnjih, zaradi česar so tudi nezmožni "tolažbe" ali opore drugim. Na koncu laičnih opazovanj in izkustev bi želela omeniti še opažanje (egoističnega?) izogibanja pogrebom (ki tako ali tako veliki večini ljudi v "naši" družbi ne pomeni veselega dogodka) zaradi "lastne občutljivosti", ki je po mojem mnenju zopet zgolj beg zaradi strahu ob (prisilnem) soočenju z mislijo o koncu vsakega (tudi lastnega) življenja. Postavljanje svojih "ranljivih" občutij na prvo mesto, celo pred oporo žalujočim (do katerih nam naj ne bi bilo

vseeno), je le "smešni" poskus ubežati smrti in kaže le na "neobčutljivost" do drugih. Ubežati smrti pa je vendarle nemogoče in če te srečanje s smrtjo (lastno ali bližnjega) doleti "nepripravljenega" je veliko težje kot bi lahko bilo.

Smrt bomo doživeli vsi, zato strah ali nesprejemanje samo paralizirata oziroma omejujeta polno življenje. Morda ravno ta bojazen, beg, nesprejemanje oziroma želja po nikdar končanem življenju, sili ljudi v verjetje, da s smrtjo ni konec vsega, da bodo strohnela le telesa, duše pa bodo živele še naprej. Prav gotovo, da zgoraj omenjenim (nevrotično?) "bojazljivim" posameznikom takšne predstave (o posmrtnem življenju) oziroma prepričanja v njihovo resničnost pomagajajo k trenutnem zmanjšanju (ali celo odsotnosti) strahu, bolečine in žalosti, medtem ko kritično racionalno naravnani posamezniki ob takšem prepričanju lahko le zmajujejo z glavo in pomislijo na bujno domišljijo, izkrivljanje resnice ali zbujanje pozornosti z nedosegljivimi oziroma nedokazljivimi trditvami.

Če "nevidnost" smrti in izogibanje pogovoru o smrti, ki je tako značilna za zahodno civilizacijo, kaže na izogibanje soočenju z resnico in tako postavlja smrt za tabu "naše dobe", ali potem lahko k tvorcem tabuja smrti (čeprav iz druge perspektive) prištevam(o) tudi religije, ki o smrti sicer govorijo, vendar pa se z njo (kot koncem življenja) ne želijo sprijazniti?

Če laik uporabi besedi "še živi" za pokojnika (naprimer v njegovem "srcu" ali bolje v mislih) in Messori tak izraz občutij označi za evfemizem, ki olepšuje resnico, ali ne moremo to še bolj "goreče" trditi za (eshatologije) religij, ki pravtako uporabljajo izraze, da pokojnik "še živi" in da "nadaljuje življenje". Zanimivo je tudi dejstvo, da so prej omenjeni primeri, ki jih Messori našteva kot "sokrivce" nastanka fenomena "nevidne smrt" oziroma njene tabuizacije, (po)vzeti ravno iz ZDA, kjer večina prebivalstva veruje v tozadevne krščanske dogme. Postavlja se torej vprašanje, od kje izhaja tabu smrti? Ali ni ravno krščanstvo tisto, ki oznanja, kakšna tragedija (agonija) je umreti? Ali ni za kristjana, ki "ljubi dar življenja" in je potemtakem "rojen za življenje in ne za smrt", smrt katastrofa? Ali so za tabuizacijo smrti res krive (samo) kulture zadnjih dveh stoletij ali pa je svoj bistven delež prispevala ravno "vera v vstajenje", ki smrti ne dovoli biti smrt?

II. DRUŽBENE FUNKCIJE RELIGIJ IN NJENIH PREDSTAV O ONOSTRANSTVU

*Upam, da se kristjani motijo. Edina stvar, ki me resnično plaši, je ta njihova
grožnja, da bomo živeli večno.*

J. L. Borges

1. KRIZA SMISLA

Spraševanje o "skrivnosti", o času "pred" in "za" dogodkom, ki ga imenujemo življenje, mnogo ljudi napeljuje po spraševanju o smislu življenja, nastajanja in minevanja. "Skrivnost" rojstva, smrti in tudi življenja samega je človeka spodbujala, da je hrepenel po nečem, nekom, objektu, osebi, znanju ali vedenju, ki bi lahko vse osmislilo. In ker človek išče smisel na mnoge načine in na mnogih krajih, so ga nekateri med njimi iskali tudi v religiji.

Čeprav je "svet večine" pravzaprav "svet mrtvih" (približno sto milijard mrtvih v 40.000 letih človeške zgodovine), samo religija preko eshatologije, ponuja natančno izdelane obrazce in opise poti v onostranstvo, opise onostranstva in samega bivanja v onostranstvu, kakor tudi pogoje za vstop v onostranstvo ("ekskluzivni prostor") in s tem nadaljevanje bivanja po smrti.

Da je religija "dejavnost, ki osmišlja človekovo delovanje", so verjeli mnogi družboslovci, Weber pa je želel osmišljevalno funkcijo religije tako poudariti, da je podal definicijo, po kateri je *"vse, kar daje smisel, religija"*. (Flere, 1995: 21)

Frankl meni, da je naravnava k smislu človeku vrojena. Biti religiozen razume kot najti odgovor na vprašanje po smislu življenja. Vsak človek pa je po njegovem mnenju v globini nezavesti, v najširšem smislu besede veren, ker sodi transcendenca, kot preseganje samega sebe, k bistvu človekovega obstoja. (glej Trstenjak, 1992: 241)

Tudi Kolakowski meni, da je osmislitev sveta večna funkcija vere v nesmrtnost. To označi za "dar religije človeku" (kar v bistvu pomeni: dar človeka človeku, op. avt.). (glej Kolakowski, 1987) S tem se odpre zanimivo vprašanje, ali je sploh smiselno iskati smisel

človekovega obstoja (življenja) ali pa je smisel prevzetna potreba človeka, ki bi želel biti nekaj več, kot ostali prebivalci zemlje? Že Freud je opazil, da se o smotru življenja živali ne govori, v kolikor njihovo določilo ni prav to, da služijo človeku. Toda celo to ne vzdrži, saj z veliko živalmi človek ne ve kaj početi (razen tega, da jih klasificira in opisuje). Vprašanje po smotru človekovega življenja je bilo postavljeno že nešteto, nikoli pa nanj ni bilo zadovoljivega odgovora (za človeka). Religija pa naj bi bila tista, ki "edina zna pravilno" odgovoriti na vprašanje o smotru življenja. (prim. Freud, 1927 / 2001: 23)

Freud je na podlagi opazovanja ravnanj ljudi iskal njihov smoter življenja. Opazil je, da ljudje stremijo k sreči, to je, da želijo postati srečni in taki ostati. Hrepenenje po neminljivi sreči je k bistvu človeka štel tudi Trstenjak (glej Trstenjak, 1993). Messori, ki je preučeval smrt kot tabu naše civilizacije, je prav tako ugotovil, da ima človek vedno in povsod pred sabo en sam cilj: biti srečen oziroma biti kolikor mogoče manj nesrečen. Za tem se žene tudi tisti, ki se obesi. (glej Messori, 1986)

Jung loči med iskanjem smisla "zahodnega" in "vzhodnega" človeka. Vzhodnjak si prizadeva izpolniti smisle v človeku samem, zato lahko odvrže svojo eksistenco, medtem ko zahodnjak zavrača podobo sveta kot vase zaprtega večnega kroga ali sveta z začetkom in koncem. Njegova mitična potreba zahteva evolucijsko podobo sveta z začetkom in ciljem, kar mu predstavlja smisel sveta, ki ga želi dopolniti. Zahodnjak tako projicira smisel in ga namerava najti v predmetih, kar naj bi bila posledica prevladovanja ekstravertiranosti, medtem ko prevladujoča introvertiranost vzhodnjaka napeljuje, da čuti smisel v sebi. Smisel pa je po Jungu tako zunanji kot notranji. (prim. Jung, 1989: 327–328)

Kar nekaj družboslovcev je v religiji "prepoznalo" funkcijo v osmišljevanju sveta, kar pa seveda še ne pomeni, da bi bila religija edina, skozi katero je možno osmisliti svoje življenje, bivanje oziroma svoj obstoj. Schumaker je pri opisovanju religije med drugim zapisal, da je "religija tradicionalna metoda, s katero kulture popačijo realnost" (Connolly, 1999: 76), vendar je to sprejel kot "dobro", saj religija ljudi oskrbuje z vrednotami in smislom in se tako pojavlja kot pomembna protiutež občutkom nemoči, brezsmiselnosti in nepomembnosti.

Za W. Jamesa je cilj religije večje, bogatejše oziroma bolj zadovoljivo življenje. Religijo ocenjuje po njenih psiholoških in moralnih učinkih, zato je zanj religija izključno osebna in individualna. Za veliko večino pripadnikov naše družbe naj bi religija, skupaj z bogom, kot tvorcem nesmrtnosti, pomenila nesmrtnost. Vprašanje nesmrtnosti je James sicer pustil odprto in tudi odgovora, na kakšen način religija vpliva, da posameznik, ki zre smrti v obraz, verjame

v obstoj po smrti, ni poznal, vendarle pa je priznaval religioznim občutkom pozitivno funkcijo za posameznikovo psiho-fizično stanje, saj lahko vera človekove negativno-pesimistične občutke potrnosti, ranjenosti, začasnosti in strahu ob priznavanju večnosti oziroma večnega življenja spremeni v sproščenosti in srečno stanje duha. James je v svoji knjigi *Pragmatizem* med preučevanjem trditev religije ugotovil, da religija "zatrjuje", da nam je celo sedaj bolje, če verjamemo v resničnost njenih trditev oziroma prerokb ter da lahko s svojo vero pridobimo že sedaj, medtem ko s svojo nevero izgubimo neko življenjsko pomembno dobro. Pozicija vlagatelja veta na vero je tako "*raje tvegaj izgubo resnice, kot možnost zmote.*" (James, 1908/2002: 203)

Pri gledanju na religijo kot na "*živo hipotezo, ki je lahko resnična*" James pravi, da: " $\frac{1}{4}$... preprosto odrekam poslušnost znanstvenikovi zapovedi, da naj posnemam njegovo vrsto izbire v primeru, ko je moj lastni vložek dovolj pomemben, da mi daje pravico izbrati svojo lastno obliko tveganja. Če je religija resnična, dokazi zanjo pa so še vedno nezadostni, jaz ne želim /.../ zaigrati svoje edine možnosti v življenju, da se postavim na zmagovalno stran". (James, 1908/2002: 204)

Motiv ponovnega rojstva in novega človeka je pračloveški, srečujemo ga v vseh mitih in religijah. Jung meni, da predstave, ki si jih človek dela v splošnem, ustrezajo njegovim željam in predsodkom. V svoji psiho-terapevtski praksi je opazil, da v njegovi drugi polovici življenja med vsemi njegovimi pacienti ni bilo niti ene osebe, čigar problem ne bi bil odvisen od njenih/njegovih religioznih predstav. V korelaciji z upadanjem religioznega življenja je pri svojih pacientih ugotovil pomanjkanje smisla življenja, porast nevrotičnih obolenj, dezorientiranosti, napetosti, nemir ter zbeganost in je (verjetno zaradi teh ugotovitev) zaključil, da je, četudi ni veljavnih dokazov za nadaljnje posmrtno življenje duše, mitologija za dušo zdravilna dejavnosti. Domneva, da se bo življenje nadaljevalo preko sedanjega večini ljudi (ne utemelji pojmovanja "večine"!) pomeni po Jungu zelo veliko, zato živijo razumneje (ne navaja kaj pomeni živeti razumneje in kako se "razumnost" meri, op. avt.), mirneje ter se na splošno počutijo bolje. (glej Jung, 1989) Jungovo trditev (domnevo!) pa bi, preden bi jo sprejeli kot dejstvo, morali dobro empirično preveriti (saj Jung ne navaja, da bi njegove trditve temeljile na empiričnih dejstvih).

2. ŽELJA PO NADALJEVANJU ŽIVLJENJA; UPANJE NA MOŽNOSTI; BEG V ILUZIJO

Smrt je iz znanstvenega stališča ireverzibilen oziroma nepovraten proces. Vse kar ima začetek, mora imeti tudi konec. Bitja, ki se rojevajo, morajo tudi umreti. To pa seveda velja tudi za človeka. Človek celo kot vrsta ni nesmrten, zato je iz znanstvenega stališča fantaziranje o posameznikovi nesmrtnosti izguba časa, ki ga je koristneje usmerjati k podaljšanju človekove vitalnosti, produktivnosti in s tem tudi življenja. Po smrti nič več ne sledi. Vsi pokojniki so, neglede na to kako in kdaj so umrli, za vedno mrtvi.

Za nekatere žive(če) pa je fenomen smrti zelo pomemben. Mnogi se smrti namreč bojijo. Ta strah naj bi izhajal iz nagona po preživetju, ki nam pomaga, da ne umremo preden je to (biološko) potrebno. Na težave pri sprejemanju smrti nas opozarjajo številni miti ter verska in religijska izročila o posmrtnem življenju. V mnogih kulturah so verjeli (in še verjamejo), da človek ne umre povsem oziroma da je en njegov del nesmrten. Ta hipotetično nesmrten del religija imenuje duša. V drugih kulturah, ki tudi verjamejo v življenje po smrti, pa naprimer velja prepričanje v to, da tudi telo umre samo začasno. Ravno zato so se razvili postopki balzamiranja trupel, ki se jih človeštvo (občasno) poslužuje od staroegipčanskih časov naprej. Obstajajo tudi kulture, ki priznavajo, da se telo po razkroju spremeni v prah, vendar pa verjamejo, da se to telo "restavrira" in ponovno živi (ali bo živelo) v nekem drugem svetu.

Trstenjak meni, da misel na smrt po smrti ljubljene bitja nehote obrača pogled v onostranstvo. V tej zamišljenosti, ki odpira do tedaj morda neizpovedane miselne razsežnosti, se pojavi "nagonska zahteva" po onostranskem življenju oziroma po tem, da bi (vsaj) duša ljubljene osebe še naprej živela. Odločilne misli, prepričanja in zahteve so bolj kot razumska prepričanja zahteve in prizadevajo človeka v vsem njegovem bistvu in smislu. (prim. Trstenjak, 1993: 108)

Mnogi družboslovci, so že na podlagi prazgodovinskih ostankov, žrtev, darov kot tudi plemenskih iniciacij sklepali, da so le-te "materializacije" želje po podaljšanju življenja, ponovnem rojstvu oziroma premagovanju smrti. Kot sem že omenila Keler željo po podaljšanju življenja šteje za religiotvorni praimpulz. (glej Keler, 1981) Prav močna želja po nadaljevanju življenja naj bi (po definiciji družboslovcev) pripeljala k človeškemu proizvodu - religiji kot novi obliki družbene zavesti. Ob takšnih ugotovitvah se nehote sproži

vprašanje: "Zakaj vendar želja po nadaljevanju življenja?". Lahko se zadovoljimo z odgovorom, ki pravi, da se (nekateri) ljudje ne morejo sprijazniti s svojo končnostjo ali pa, kot je opozoril Trstenjak s končnostjo bližnje osebe. (prim. Trstenjak, 1993: 108) Prav gotovo dokončno (neželjeno) prenehanje stikov z ljubljeno osebo povzroči žalost, šok kar mnoge napelje k (samo)spraševanju o smislu. Mnogi med njimi se ne morejo sprijazniti z nastalo realnostjo in se v (zbežnem) iskanju zatečejo v religijo, ki jim s svojo ponudbo podob o onostranstvu in obljubami po ponovnem snidenju, vsaj površinsko "celijo rane" oziroma dajejo upanje po hrepenečem ponovnem snidenju. Drugi, ki so ponosni na svoj ugled, status in bogastvo, si težko zamišljajo, da so se trudili "zaman" in da tega ne bodo uživali "neomejeno" dolgo zato tudi njim prepričanje v "neskončno" življenje pride prav.

Frankl je ob človeka, ki je obrnjen navznoter in išče smisel obstoja in smrti, postavil (sodobnega) človeka, na begu pred samim seboj in s tem pred samoto, ki ga tako nevarno ogroža. Smrt je prepoznal kot skrito ozadje vsakega strahu, saj če le-te ne bi bilo, bi bil vsak strah nepotreben. (prim. Trstenjak, 1992: 279)

Človeško govornje je njegov "propad" povsem neizbežen. Človekova obupana duša se po Kierkegaardu v obupu bori za pomiritev in sprijaznjenje z obupom, vendar do odločitve pride šele, ko je človek postavljen pred najhujše in ko človeško govornje nima več nobene možnosti. Takrat se človek odloči, ali hoče "izgubiti razum" in verovati. Brez možnosti človek po Kierkegaardu v obupu ne more priti do sape. Včasih se tako iznajdljivosti človeške domišljije lahko posreči, da odkrije možnosti. Verujoči vidi in ve, da po človeško mora propasti, vendar veruje (v možnosti). (glej Kierkegaard, 1849/1987).

Freud ob preučevanju vzrokov, zakaj je človeku tako težko biti srečen loči med tremi viri trpljenja, ki grozijo človeku: propad in razkroj lastnega telesa; nadmoč narave in njenih neizprosni in uničujočih sil ter odnos z drugimi ljudmi. Ker ljudje stremijo k sreči, se želijo ubraniti trpljenja, bolečine, žalosti in razočaranja, ki ga prinaša življenje. To po Freudu počno na tri načine: z intoksikacijo, premestitvijo libida ali s pretrganjem stikov z realnostjo (sem umešča religijo). Zaradi pretvorbe resničnosti oziroma spuščanja življenja pod ceno in podobo realnega sveta Freud religijo označuje kot množično blodnjo (človeštva). Religija kot iluzija resda ščiti pred občutki nemoči pri prenašanju težav in problemov življenja in na ta način služi obrambnim namenom, vendar je Freud mnenja, da se mora človek, ko odraste odpovedati željam po varnosti, zavarovanosti in tolažbi ter se soočiti z lastno usodo in univerzalnimi zakoni narave. Če se odrasel človek pri soočanju s silami, ki mu grozijo naslanja na religijo, je po Freudu to znak nevroze. Ko človek še ni bil sposoben razlagati zunanjih in notranjih sil s

pomočjo razuma, je religija resda igrala pomembno vlogo razlagalke, vendar pa to sposobnost človek zdaj ima, zato je vloga religije negativna, saj človeku onemogoča razvoj inteligence in kritičnega mišljenja. Odrasel človek mora po Freudu prevzeti realistično podobo stvarstva in verjeti v znanost. (prim. Freud, 1927/2001: 24–29)

Feuerbach, ki je leta 1830 anonimno objavil *Misli o smrti in nesmrtnosti*, kjer je zanikal bivanje nesmrtné duše, si je s svojo odkritosrčnostjo preprečil razvoj akademske kariere. Vendar mu, kot je ob koncu svojega življenja sam poudaril, ni šlo za preprosto ateistično zanikanje religiozne nesmrtnosti, temveč je bil njegov skrit družbeno-praktičen namen pripomoči k temu, da "...ljudi ne bi več uporabljali kot brezvoljna orodja duhovnega ali političnega despotizma". (Feuerbach, 1841/1982: 9) Nesmrtnost je zanikal s stališča, da je bit le časovno-prostorsko določena in kot taka podvržena spreminjanju, minevanju in nazadnje tudi smrti. Človek ima vsaj v stanju blaginje željo, da ne bi umrl. Ta želja, ki je po svojem izvoru enaka nagonu po samoohranitvi, se pod pritiski življenja spremeni v željo po (še) boljšem življenju po smrti. Ker pa um ne more izpolniti zagotovitve takega upanja, se njegova potrditev v krščanstvu najde v vstajenju Kristusa, ki je izpolnitev želje oziroma zadovoljitev "*človekove zahteve po neposredni gotovosti človekovega posmrtnega trajanja*". (Feuerbach, 1841/1982: 244). Onostranstvo, ki po Feuerbachu izraža domotožje (po bližnjih pokojnikih, ljudstvu, deželi...), nima drugega vzroka za obstoj kot ločiti dobro od slabega, prijetno od neprijetnega. Ker je onostranstvo za tostranstvo nepojmljivo, si ga predstavljamo po merilih, ki držijo za tostranstvo in zato je onostranstvo za Feuerbacha tostranstvo v zrcalu fantazije. Religija je torej ta, ki v mediju čustva in fantazije razlamlja duha in ponazarja isto bitje kot dvojno.

3. KOMPENZACIJSKA FUNKCIJA

Vse družbe na svetu si po menju Stark in Bainbride delijo željo oziroma potrebo po večnem življenju, ki je sedaj za kogarkoli na "tej strani" življenja nedosegljivo. Čeprav bogovi ali posmrtno življenje ne obstajajo kot dokazana dejstva, bodo po Stark in Bainbride obstajali kot upanje tako dolgo, dokler bo človek umrljiv. Neizpolnjena želja po večnem življenju služi kot univerzalen motiv religije. Religije tako na svetovnem trgu ponudbe in povpraševanja ponujajo zelo željeno blago – obljubo posmrtnega življenja. Želja po posmrtnem življenju je, ker ne more biti "takoj" zadovoljena, zato začasno zadovoljenja z nadomestkom (obljubo). Veljavnost te obljube ni empirično preverljiva, ampak je sprejeta na podlagi vere. Cilj obljube je, da se kompenzator spremeni v nagrado oziroma, da se obljuba po večnem življenju spremeni v posmrtno življenje. Vernike oziroma povpraševalce na trgu religij motivira želja po profitu, ki ga naj bi dosegli, ko bi zamenjali kompenzatorje za nagrade. Za Stark in Bainbride je koncept kompenzatorjev osnova za teorijo religij, ki pravi da "če ljudje ne morejo hitro in na lahek način priti do nagrad, se začasno zadovoljijo s kompenzatorji, ki jih seveda želijo čimprej zamenjati za nagrade". (Stark in Bainbride, 1996: 39). Iz tega sledi, da je religija "sistem splošnih kompenzatorjev, zasnovanih na nadnaravnih pričakovanjih" (Stark in Bainbride, 1996: 36). Predstava o onostranstvu je ključni del namišljenih nagrad, ki niso empirično preverljive in so za Stark in Bainbride kot take neresnične.

Osebne pomanjkljivosti kot tudi pomanjkljivosti družbenega sistema lahko torej ljudje s pomočjo religije kompenzirajo in s tem pomagajo družbenemu sistemu, da ohranja normalno funkcioniranje. Isto vlogo religije oziroma njeno, kot so jo poimenovali, kompenzacijsko funkcijo, marksistična sociologija religija vrednoti negativno. Marxov pogled na religijo pravi, da le ta obljublja srečo v onostranstvu kot kompenzacijo za "nesrečno" življenje na zemlji in jim za nadomestilo trpljenja na zemlji ponuja boga zaščitnika kot psihološki nadomestek. S tem, ko je religijo označil za "opij ljudstva", je želel opozoriti na varljivo vlogo religije, ki z ustvarjanjem iluzij o drugem svetu, enakosti, pravičnem plačilu ali povračilu odvrača ljudi od aktivnega spreminjanja obstoječih razmer v družbi. Razmišljanja o posmrtnem življenju namesto o tem življenju po Marxu povzročijo, da ljudje niso opogumljeni stvari spreminjati zdaj, kot bi jih morali. (glej Pavičević, 1988)

Stark in Bainbridge sta ugotovila, da si ljudje od religije želijo različne stvari. Tisti, ki imajo moč, si želijo, da religija podpira njihov položaj in privilegije v "obeh svetovih" oziroma v tostranstvu in onostranstvu. Drugi, ki moči nimajo pa upajo, da jih v nebesih čaka pravično poplačilo njihovega skromnega in običajno nepravičnega življenja. Cerkev je po Stark in Bainbridge podjetje, ki za določene manjke v individualnem in družbenem življenju proizvaja kompenzatorje. Religija lahko tudi sodeluje pri ustvarjanju problemov oziroma prispeva k stanju dekompenziranosti. Če je to potrebno oziroma v interesu religije oziroma cerkve, le-ta sama ustvarja razmere dekompenzacije, saj se tako lahko "sama" uveljavi kot kompenzator.

Religija kot kompenzator služi naprimer v kastnem sistemu hinduizma, kjer najnižji na družbeni lestvici brez upora in samopomilovalnimi občutki krivice živijo svoje "bedno" življenje v prepričanju, da bodo zanj "bogato" nagrajeni v onostranstvu, kjer bodo v smislu tolažilnih nagrad "prvi bodo zadnji in zadnji bodo prvi" dosegli mnogo višja mesta na družbeni lestvici ter temu primerne ugodnosti. Turner je v religiji prepoznal dvojno funkcijo kompenziranja trpljenja revnih z obljubami duhovnih bogastev in hkrati legitimiziranje bogastva vladajočega razreda. Družbeno šibkim so torej prepuščene tolažbe, medtem ko si družbeno močni vzamejo nagrade. (glej Smrke, 2000)

Da bi prepoznali ustvarjanje razmer dekompenzacije, lahko ostanemo kar na "našem", geografskem prostoru, kjer je nastanek vic umeten problem, ki ga ustvari krščanska cerkev in tako tiste, ki jih uspe prepričati v njihov obstoj, abonira na redno (v)plačevanje odpustkov, za katere bodo poplačani (z obrestmi?) v nebesih. Ljudje praviloma dajejo prednost nagradam pred kompenzatorji, vendar pa je doseganje končne menjave kompenzatorjev v nagrade pri posmrtnem življenju možno doseči šele po smrti. Duhovščina tako črpa svojo družbeno moč in vpliv, saj je zaradi (pozne) končne menjave kompenzatorjev v nagrade odnos med versko organizacijo in vernikom pogosto (prisilno?) doživljenjski.

Po klasikih marksizma je krščanstvo nastalo kot "religiozni izraz bede in protesta nižjih, zatiranih razredov, ki se je pozneje v obdobju fevdalizma preoblikovalo v religijo, ki je potrjevala obstoječe družbene odnose". (Kerševan, 1980: 258) Krščanska predstava o drugem, pravičnejšem svetu v posmrtnem življenju je za marksiste hkrati kritika obstoječega sveta oziroma priznanje, da ta ni najboljši od možnih svetov.

Če je bil posameznik prikajšan "srečnega" življenja (ne pove, kaj je "srečno življenje", op. avt.), želi po Trstenjaku, to hrepenenje po sreči izpolniti vsaj v posmrtnem življenju. Tako je tistemu, ki na tem svetu nima nič dobrega, misel na smrt že kar tolažilna, saj se mu bliža konec trpljenja in pomanjkanja. Najbolj srečen človek na svetu pa je po Trstenjaku (hkrati) na dnu najbolj nesrečen, saj mu je najbolj pretresljiva misel, da bo enkrat moral umreti in zapustiti vse dobrine, ki jih ima. (prim. Trstenjak, 1993: 110–111)

Kerševan ugotavlja, da je bilo v predkapitalističnih razrednih formacijah razredno izkoriščanje očitno. Treba je bilo odgovoriti od kod določenim posameznikom pravica, da se rodijo s posebnimi pravicami in možnostmi, da razpolagajo z zemljo in za kakšno ceno morajo drugi pristajati na manjše pravice. Ideologija oziroma religija vladajočega razreda je tako morala utemeljevati, posvečevati ter z obljubami onostranskega nadomestila delati neenakopravne družbene odnose sprejemljive. (prim. Kerševan, 1980: 259)

Naredila sem izbor družboslovnih avtorjev, za katere menim, da se v svojih raziskavah o funkcijah religije ali religioznih predstav onostranstva medsebojno navezujejo ali pa prikazujejo isto funkcijo iz druge perspektive. Resnica je seveda, kot vse drugo v tem minljivem svetu, časovno in prostorsko omejena. Zajeti vse ugotovljenje in v literaturi omenjene funkcije religij bi bilo tekstovno in časovno veliko bolj obsežno delo in hkrati najverjetneje nikoli popolno. Za zaključek dodajam le še nekaj ugotovljenih funkcij religije, ki sta jih ob svojih raziskavah ali povzetkih strnila O'Dea in Šušnjič. Iz njih lahko sklepam, da sem za namen diplomskega dela ustrezno izpostavila pomembnejše funkcije religije, saj se v večji meri pokrivajo tudi z relevantnimi funkcijami religioznih predstav o onostranstvu.

Ameriški sociolog O'Dea je ugotovil, da religija:

1. daje podporo, tolažbo in pomiritev v razmerah negotovosti in razočaranja,
2. omogoča transcendenten odnos do stvarnosti in tako prispeva k doseganju identitete in samozavesti posameznika,
3. omogoča sakraliziranje družbenih norm in vrednot,
4. omogoča preroško izražanje in tako protest zoper vladajočo družbo.

(glej Flere, 1995: 64)

Šušnjič, ki je menil, da se vera pojavi kot "zadnja pomoč pri osmislitvi kognitivnega oziroma čustvenega izkustva takrat, ko vse druge oblike duha odpovejo", je v svojem delu zbral funkcije, ki jih po mnenju funkcionalistov v zasebnem in družbenem življenju opravlja religija:

1. uči (o nastanku sveta, vlogi človeka v družbi, naravi ...),
2. religija kot uteha v duhu in kot nadomestek za naravne prikrajšanosti,
 1. omogoča kompenzacije,
 2. omogoča komunikacijo (med verniki in v odnosu do boga),
 3. regulira sistem vrednot, norm in pravil obnašanj,
 4. ima integracijsko funkcijo, saj simbolično medsebojno povezuje člane
 5. skupnosti,
 6. zadovoljuje emocionalne potrebe po duševnem miru, varnosti itd.,
 7. omogoča etične ideale,
 8. ima legitimacijsko funkcijo, ker opravičuje določena obnašanja in družbeno
 9. razvrščenost,
 10. daje osebno identiteto in omogoča identifikacijo z družbo (poleg nacije je
 11. religija najmočnejša skupina in skupinska zavest).

(Šušnjič, 1982: 100)

Novejše teorije družbe in religije skušajo vezati religijo na določeno funkcijo, na "smiselno dejavnost pri soočenju z zadnjo prigradnostjo". Za Luhmanna so religije v tej funkciji nenadomestljive. Vseeno pa meni, da se ob naraščanju kompleksnosti in kontingenosti družbenega sistema zgodovinsko izoblikovana religija mora spreminjati v smeri večje abstraktnosti, saj, kot so pri preučevanju funkcij religiji ugotovili številni družboslovci, so nespremenjene religijske (onostranske) predstave koristne le za omejeno časovno obdobje in prostor. (glej Flere, 1995)

5. SKLEP O DRUŽBENIH FUNKCIJAH RELIGIJE

Vključiti vse avtorje, ki so imeli oziroma imajo svojo teorijo o funkcijah religije in njenih predstav o onostranstvu, bi bil nedokončan projekt, saj se nove teorije v družboslovju porajajo skorajda dnevno. Naredila sem izbor med odmevnejšimi proučevalci funkcij religij in jih glede ugotovljene funkcije poizkušala med seboj povezati.

Na grobo lahko obravnavane družboslovce oziroma njihove teorije o funkcijah ločim na tiste, ki so menili, da religiozne predstave:

- pozitivno vplivajo na posameznika in družbo, saj religija lahko osmisli življenje in smrt, opraviči stanja ali usodo posameznika, zadovoljuje osebne želje in potrebe, blagodejno vpliva na zdravje oziroma psiho-fizični ustroj in če je potrebno vpliva tudi na družbeno življenje s tem ko ljudem pomaga, da kompenzirajo pomanjkljivosti družbenega sistema, opraviči konflikt skupin, revolucijo itd.

- negativno vplivajo na odraslega človeka, ker mu namesto, da bi se soočal z življenjem tu in zdaj in z svojo voljo posegal v potek življenja dovoli, da se zaradi nezadovoljnosti, strahu, nezaupanja samemu sebi zateka v svet iluzij in fantazij, kar je po Marxu posledica "splošne družbene odtujenosti" ali po Freudu dokaz "psihične nezrelosti".

6. POIZKUS POTRDNITVE HIPOTEZ

Glede na, v diplomskem delu navajane, izvlečke preučevanj, teorij in ugotovitev družboslovnih avtorjev, sem prišla do sklepa o veljavnosti prve postavljene hipoteze, ki pravi, da *"življenje po smrti ni cilj vseh religij"*. Glede na opise predstav o onostranstvu v prvem delu diplomskega dela v poglavjih 5.3.1 in 5.3.2 (hinduizem in budizem) in glede na podatke iz poglavja I/5.4 (kratek sklep o religijskih predstavah onostranstva) ocenjujem postavljeno hipotezo kot veljavno. Ob opazovanju drugih kultur je razvidno, da koncept zagrobnega življenja ni navzoč v vseh religijah. Čeprav sem za potreben prikaz prisotnosti, raznolikosti, starosti in spreminjanja religioznih predstav v onostranstvu v diplomsko delo vključila le religije oziroma verstva, ki so imela izoblikovane predstave o posmrtnem življenju, lahko že iz zajetih opisov zaključimo o veljavnosti hipoteze. V Stari zavezi naprimer prevladuje starojudovska zamisel šeola po kateri je šeol zagrobno spanje in ne življenje. Tudi starogrški Had je dežela ugašajočega spomina in mraka kar je nasproti življenju. Onostranstvo v hinduizmu pa je v bistvu ta svet, v katerega se naseli ponovno inkarnirana duša.

Drugo hipotezo, ki govori o tem, da je *"vera v onostranstvo posledica želje po podaljšanju življenja in/ali upanja po boljšem življenju, kot so ga verujoči imeli na zemlji"* razumem kot delno (pogojno) veljavno. Da je vera v onostranstvo posledica želje po podaljšanju življenja so bili skozi celotno diplomsko delo prepričani mnogi, med drugim tudi v drugem delu diplomske naloge obravnavani avtorji (II/2.). Glede na podatke lahko prvi del druge hipoteze ocenim kot veljaven. V drugem delu hipoteze pa se pokaže pretirana posplošitev želje po kompenzaciji (II/3). Trditev je seveda veljavna za vernike, ki so bili za dobrine, položaj in druge "priboljške" v tem življenju prikrajšani, tisti, ki pa v tem življenju že dosegajo visok položaj in materialni status (so) si ga želijo opravičiti in ohraniti tudi v "naslednjem".

Zavedam se, da so ugotovitve o veljavnosti v diplomskem delu postavljenih hipotez v veliki meri odvisne od spretnosti izbora avtorjev in obravnavanega gradiva. Ob tem dejstvu poudarjam, da s svojim skromnim znanjem in izkustvom žal ne morem jamčiti za veljavnost trditev obravnavanih avtorjev kot tudi ne za veljavnost tj. ustrezno empirično preverljivost navajanih podatkov. Ker sem do sklepov prihajala iz obravnavanih virov (ki so obravnavali

druge bolj ali manj legitimne vire) dopuščam možnost, da so ugotovitve o veljavnosti hipoteze, ki se nanaša na funkcije religijskih predstav o onostranstvu tudi neveljavne.

ZAKLJUČEK

Ah, kako rad bi vedel, ali se je tvoje upanje izpolnilo!

Kierkegaard: *Bolezen za smrt*

V diplomski nalogi sem poizkusila strniti najpomembnejše predstave o onostranstvu iz zgodovinsko-družbeno-kulturnega presečišča in narediti smislen pregled mnenj, ugotovitev oziroma teorij družboslovcev iz vrst sociologije, psihologije in filozofije o tem, kako naj bi religiozne predstave o onostranstvu vplivale na posameznika, njegovo življenje ali celotno družbo.

Prepričanje, da se s telesnim razkrojem ne konča življenje, se v delu družbe pojavlja skozi vso človeško zgodovino. Iz upoštevanih zapisov o religioznih predstavah o onostranstvu lahko zaključim, da je vera v posmrtno življenje univerzalna, saj prežema čas, kulturo, evolucijo in filozofsko misel. Med primerjanjem religij Jeruzalema (judovstva, krščanstva in islama) z religijami indijske podceline (budizma, hinduizma) je opazna razlika ne samo pri odnosu do smrti, ampak tudi pri vlogi, pomembnosti onostranstva za posameznika in družbo. Če je za religije Jeruzalema onostranstvo cilj, je cilj religij indijske podceline osvoboditev od življenja in s tem tudi (po njihovem mnenju vmesnega stadija bivanja) onostranstva.

Verska izkustva, verovanje in ideje ostajajo zunaj dometa izkustvenih metod, saj se s temi metodami ne morejo razložiti ali razumeti. Čeprav je stališče znanosti, da religije zastirajo resnico, je verjeti ali neverjeti v obstoj onostranstva temeljna izbira posameznika. Kdo je bližje resnici, znanost ali religija, tako še vedno ostaja prepuščeno svobodni subjektivni presoji posameznika.

Ne glede na dvome ali prepričanje o neresničnosti religioznih predstav, ki se družboslovcu ob preučevanju religij že po njegovi znanstveni usmeritvi mora porajati, ne smemo mimo dejstva, da religija kot "objektivni pojav družbene strukture in zavesti v preteklosti in sedanjosti" (Smrke, 2000: 8) predstavlja kapitalen del človeške kulture.

Pri upoštevanju ugotovitev o funkcijah religioznih predstav onostranstva na človeka je potrebno poleg domnevno pomanjkljive vrednostne nevtralnosti (ki so jo mnogi priznali)

upozoriti tudi na dejstvo, da so pri ugotavljanju funkcij imeli v mislih večinoma le eno od religij in eno od opazovanih družb oziroma kultur, zato ugotovitev funkcij o predstavah o onostranstvu določene religije ne smemo posploševati tudi na drugo oziroma druge religije in družbe. Kako predstave o onostranstvu vplivajo na posameznika določene družbe in kulture je odvisno tudi od tega, kako smrt in s tem onostranstvo pojmuje družba oziroma kultura (tudi religija), ki ji posameznik pripada. Vera v onostranstvo se ne spreminja samo znotraj določenih religij, temveč se predstave o onostranstvu spreminjajo tudi ob stiku s časom ter zunanjim in notranjim okoljem, zato domnevam, da se s časom in delovanjem mnogih drugih dejavnikov pri vsakem posamezniku (verniku?) spreminjajo tudi funkcije, ki jih zanj/e opravljajo omenjene predstave.

Le redki posamezniki nikoli ne doživijo nelagodnih občutkov ob misli, da bo za njih kmalu vsega konec. Kako se bo posameznik spopadal s svojo stisko je odvisno od njegove naravnosti. Lahko se poda v utrudljiv beg pred samimi sabo in resničnostjo, se zateče v upanje, si ustvari iluzije (s pomočjo religije) ali pa se sprijazni z usodo. Za tolažbo pa mu ostane še uteha, ki mu jo nudi znanost, da se bo njegovo biološko bitje (kot genetski kapital) nadaljevalo v njegovih otrocih, njegovo družbeno bitje pa se bo prenašalo in nadgrajevalo preko njegovih del in dosežkov za časa življenja (in tako ne bo v celoti umrl oziroma utonil v pozabo!).

Najsi bližajoča se smrt in nepoznavanje našega "roka trajanja" zbuja strah, grozo, obup ali veselje po večnosti, se je z "njo" potrebno soočati, jo imeti v mislih in si tako pomagati, da živimo bolj polno življenje, neobremenjeno z nepotrebni malenkostmi. Za svobodno življenje je nujno potrebno premagati strahove, ki jih lahko premagamo le tako, da se soočimo z resnico.

BIBLIOGRAFIJA

- Barry, Robert (1998): Teorija o skoraj vsem. Vodnikova založba, Ljubljana.
- Bowker, John (1999): Enciklopedija verstev sveta. Slovenska knjiga, Ljubljana.
- Brkič, Momir (1988): Religija i društvo. ZUNS, Beograd.
- Cavendish, Richard in Ling, Trevor (1988): Grška mitologija. Ljubljana.
- Conolly, Peter (1999): Approaches to the Study of Religion. Cassell, London.
- Čorlukič, Filip (1990): Kamo ideš čovječe. Glas rada, Zagreb.
- Donini, Ambrogio (1965): Oris zgodovine verstev. DZS, Ljubljana.
- Eliade, Mircea (1976): Zgodovina verovanj in religioznih idej 1–3, Ljubljana.
- Feuerbach, Ludwig (1841/1982): Bistvo krščanstva. Slovenska matica, Ljubljana.
- Flere, Sergej (1995): Religija in sodobna družba. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Freud, Sigmund (1927/2001): Nelagodje v kulturi. Gyrus, Ljubljana.
- Fromm, Erich (1970/2000): Psihoanaliza i religija. V.B.Z., Zagreb.
- Grimmal, ur. (2001): Larousse: Verstva sveta. Učila, Tržič.
- Henry, Lucien (1952): Porijeklo religije. Glas rada, Zagreb.
- James, William (1908/2002): Pragmatizem in Volja do verovanja. Krtina, Ljubljana.
- James, William (1990): Raznolikosti religijskog izkustva. Naprijed, Zagreb.
- Jung, Carl Gustav (1989): Spomini, sanje, misli. DZS, Ljubljana.
- Jung, Carl Gustav (1995): Arhetipi, kolektivno nezavedno. Sinhroniciteta, Maribor.
- Jung, Carl Gustav (2002): Modern Man in Search of a Soul. Routledge, N.Y.
- Južnič, Stane (1998): Človekovo telo med naravo in kulturo. FDV, Ljubljana.
- Keler, J. (1981): Kultura i religija. Radnička štampa, Beograd.
- Kerševan, Marko (1980): Razredna analiza in marksistična družbena teorija. Delavska enotnost, Ljubljana.
- Kerševan, Marko (1970): Religija in sodobni človek. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Kierkegaard, Soren (1849/1987): Bolezen za smrt. Mohorjeva družba, Celje.
- Kolakowski, Leszek (1987): Religija. BIGZ, Beograd.
- Kubler-Ross, Elizabeth (1955): O smrti in življenju po njej. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Langley, Myrtle (1998): Svet okrog nas, religija. Pomurska založba, Murska sobota.

- Langley, Myrtle (1994): Verstva sveta. Ognjišče, Koper.
- Ma'sumian, F. (1995): Life After Death; A Study of the Afterlife in World Religions. Oneworld Publications, Oxford.
- Messori, Vittorio (1986): Izziv smrti. Knjižice, Ljubljana.
- Moody, Raymond (1983): Življenje po življenju. Prosvjeta, Zagreb.
- Morin, Edgar (1981): Čovek i smrt. BIGZ, Beograd.
- Musek, Janek (1995): Nezanke duha. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Parrinder, Geoffrey (1977): Verstva v zgodovini človeštva. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Pavičević, Vuko (1988): Sociologija religije. BIGZ, Beograd.
- Randles, Jenny in Hough, Peter (2000): Življenje po smrti. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Roter, Zdenko (1973): Cerkev in sodobni svet. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Smith, Linda in Raeper, William (1994): Religija in filozofija v preteklosti in danes. Jutro, Ljubljana.
- Smrke, Marjan (1996): Religija in politika / spremembe v deželah prehoda. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Smrke, Marjan (2000): Svetovne religije. FDV, Ljubljana.
- Stark, Robert in Bainbridge, William (1996): A Theory Of Religion. Rutgers University Press, New Jersey.
- Šestov, Lev (2001): Med razumom in razodetjem. Mohorjeva družba, Celje.
- Šušnjič, Đuro (1982): Znati i verovati. Stvarnost, Zagreb.
- Trstenjak, Anton (1992): Pet velikih. Slovenska matica, Ljubljana.
- Trstenjak, Anton (1993): Umrješ da živiš. Mohorjeva družba, Celje.
- Wallerstein, Immanuel Maurice (2000): Kako odpreti družbene vede. Rdeča zbirka, Ljubljana.
- Zaleski, Carol (1991): Onostranska potovanja. Založba mladinska knjiga, Ljubljana.